

Tønder og Høier Herreder

med Frederikskog og Rudbølkog.

Tønder og Høier Herreder ere forlængst forenede under een Herredsfoged. Med Høier Herred er i jurisdictionel Henseende *) nu siden 1853 forenet de tvende octroierede Koge Frederikskog og Rudbølkog.

*) Alle dømmende Sager og frivillige Retssager, men ikke det administrative Politi, der er hos Kogsinspecteuren.

Tønder Herred, der ved den større kongerigske Enclave, som danner Hovedbestanddelen af Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birker, er adskilt fra Høier Herred, deles i Tønder Nørreherred og Tønder Sønderherred, og bestaaer hovedsagelig af Abild og Udbjerg Sogne samt af Tønder Landsogn, endvidere af det Solvigske Plovtalet paa høire Bred af Vidaaen, fordeelt i Abild, Brede, Høisted, Hostrup, Udbjerg Sogne og i Tønder Landsogn.

Høier Herred deles i Høier Nørreherred, Høier Sønderherred og Høier Birk eller Flække, og bestaaer hovedsagelig af Høier, Emmerlev, Hjerpsted og Skast Sogne.

Til Tønder og Høier Herreder hører endvidere den største Deel af den saakaldte Kogsbøl Commune, nemlig den Deel, som ligger i Emmerlev, Hjerpsted, Mjolen, Visby, Daler, Døstrup, Møgeltønder og Bested Sogne samt Tønder Landsogn, det thingpligtige Løgumklosterske Plovtalet i Abild, Daler, Høier og Skast Sogne, det thingpligtige Trøiborgske Hartkorn i Høier, Emmerlev og Skast Sogne, og endelig Cancelligodserne Hestholm og Meierholm samt Tønder Slots- og Frigrund og endeel overordentlige Plovtalet. Tønder og Høier Herreder høre med Undtagelse af Kogene og de Dele, der ligge i Udbjerg, Høisted, Hostrup og Bested Sogne samt Tønder-Land og Kjøbstadsogn, til det saakaldte kongerigsk-slesvigske blandede District, og ligger saaledes ikke samlet med egne Grændser; Hovedbestanddelen af Tønder Herred er omgivet af Lø Herred med Møgeltønder Birk, Løgumkloster Amt, Slogs, Kjær og Viding Herreder; Hovedbestanddelen af Høier Herred er omgivet af Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birker, Viding Herred og Vesterhavet. Fladeindholdet er 3 kvadrat Mile, hvilket dog kun er tilnærmelsesvis angivet, da Eiendomme hørende til Ribe, Løgumkloster og Tønder Amter ligge blandede imellem hverandre.

Jordbunden bestaaer i Kogene af fortrinligt Marskland; Tønder og Høier Sønder herreder høre til den saakaldte lave Geest, den øvrige Deel til den egentlige eller hele Geest, for en stor Deel gode og frugtbare Jorder med

tilstrækkelig Mergel. Stillestaaende Vand af Betydenhed findes ikke; det løbende Vand benyttes nogle Steder ikke lidet; en Deel af Tønder Sønderherred hører til de Districter, der hyppigt om Efteraaret og Vinteren oversvømmes af det fra Geesten nedskyllende Vand.

Hedestrækninger findes kun i Tønder og Høier Nørreherreder; i de senere Aar har Hedeopdyrkningen naaet et betydeligt Omfang.

Indvaanernes Antal var efter Folketællingen i 1860: ca. 5500, hvoraf i Flækken Høier 1041 og paa Tønder Slots- og Frigrund 145 i Frederikskog 25, i Rudbølkog 84; i førstnævnte Antal ere medregnede de til Løgumkloster Amt hørende Indvaanere, der ere thingpligtige til Tønder og Høier Herreder.

I 1859 fandtes i Tønder og Høier Herreder 9 Jordbrug større end en Heelgaard, 5 Præstegaarde, 29 Heelgaarde, 24 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 121 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 52 $\frac{1}{4}$ Gaarde. og 4 endnu mindre Gaarde samt 349 Huse med Jord og 354 Huse uden Jord.

Tønder Landsogn omslutter ganske Staden Tønders Grund og er omgivet af Møgeltønder, Abild, Hostrup og Udbjerg Sogne. Arealet, ca. 4040 Tdr. Land, er fladt og lavtliggende med noget Hede i den nordlige og gode Marskenge i den sydlige Deel; Jordsmonnet er af sandet og sandmuldet Beskaffenhed.

Vidaaen med nogle af dens Tilløb gjennemløbe Sognet i sydvestlig Retning; disse Vandløb ere tildeels forsynede Med Sommerdiger. Tønder-Løgumkloster og Tønder-Høier mindre Landeveie passere Sognet.

I Landsognet: Byerne Store-Emmerske med Skole, i en Tilbygning til Skolen findes et Bedehuus, Lille-Emmerske med Hedehusene og Nyborg Kro, Tofte med Kro, Tvede og Korntvede. Større Gaarde ere Gørresmark $1\frac{3}{4}$ Plov med 209 Dagslet Land (den eies af Seminariet og er leiet af Staden Tønder til Fattigarbejdsanstalt), Dyrhuus $1\frac{7}{8}$ Plov med 180 Dagslet Land. Ialt i Landsognet 2 større Gaarde, 3 Heelgaarde, 5 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 19 $\frac{1}{2}$ Gaarde og 15 $\frac{1}{4}$ Gaarde. samt 36 Huse m. Jord. og 8 H. uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 6 Gaarde og 14 Huse.

Indvaanere: 511. Landbrug er Hovederhvervet.

Landsognet hører under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Hører til Tønder Amts 87de, 90de og 91de samt 63de og 64de Lægd.

Af Sognet høre nogle Steder i Store-Emmerske og i Tofte til Solvig Commune, og et Boel i Korntvede til Kogsbøl Commune.

Diakonen ved Christkirken i Tønder prædiker i Bedehuset. Kirkegaard havest fælles med Kjøbstaden.

Abild Sogn (blandet) omgivet af Møgeltønder, Daler, Visby, Brede, Løgumkloster, Hostrup og Høisted Sogne samt af Tønder Landsogn. Kirken sydvestligt i Sognet, 3/4 Miil nord for Tønder. Arealet, ca. 9381 Tdr. Land, hvoraf den slesvigske Deel ca. 8871 og den kongerigske Deel 510 Tdr. Land, er i det Hele fladt, og optages for en Deel af betydelige Hede-, Kjær- og Mosestrækninger, ret gode Enge i den sydlige Deel; Jordsmonnet er af sandet og muldsandet Beskaffenhed, dog siidt og koldt. Af isolerede Holdepunkter mærkes Kohøi mod Vest og Rugbjerg mod Nordost; fra dette sidste skal kunne tælles 18 Kirker. Ribe-Tønder Chaussee samt Landeveien fra Tønder til Løgumkloster passere Sognet. Den kongerigske Deels Hartkorn er 21 1/4 Td. Ager og Eng.

I Sognet: I. I den slesvigske Deel: af Byen Abild Kirke, Præstegaard, Skole, Kro 15 Gaarde, og 60 Huse, hele Byerne Sylsted med Skole og Kro, hertil Colonien Frederiksgave, Tykskov, Kongsbjerg, Høgslund, Venemose med Skole, Travsted, Humlehave med Klinborg Kro; Brodersgaard med Nørrehuus, hvori Sognets Fattigarbeidsanstalt. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 Heelgaarde, 4 3/4 Gaarde, 26 1/2 Gaarde, 21 1/4 Gaarde og 2 endnu mindre Gaarde samt 87 Huse med Jord. og 27 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 10 Gaarde og 51 Huse.

II. Den kongerigske Deel bestaaer af 9 Gaarde og 7 Huse hørende til Byen Abild.

Indvaanere: 1163, hvoraf slesvigske 1079 og kongerigske 84. Landbrug, især Kvægavl, er Hovederhvervet. Af Tørv afsættes endeel til Tønder, Knipleriet giver nogen Bifortjeneste.

Sognet hører i geistlig Henseende under Slesvig Stift, Tønder Provsti. Skole- og Fattigvæsen sorterer under Tønder Amt og bestyres efter slesvigsk Lovgivning.

Præstekaldet er Valgkald. Dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1400 Rd.

Den slesvigske Deel af Sognet hører for Størstedelen under Tønder Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder); herunder er indbefattet noget af den saakaldte Solvig Commune. Danner Tønder Amts 88de og 89de Lægd og tildeels 91de og 100de Lægd. Til Løgumkloster Amts Fogderi Abild, men med Thingpligtighed til Tønder Herreds Ret, hører 9 1/4 Boel fordeelt paa 25 Gaarde og nogle Huse, Løgumkloster Amtstue og Huusfogeddistrict; Løgumkloster Amts 19de og 20de Lægd.

Den kongerigske Deel af Sognet hører under Ribe Amt, Lø Herred med Møgeltønder-Ballum Birkers Jurisdiction (Visby), Ribe Amtstuedistrict (Ribe), Ribe søndre Lægedistrict (Høier), Ribe Amts 93de Lægd; 5te Valgkreds.

Sognets Navn skrives i D. Atl. Abel, i Middelalderen Abbyld. Parochia Abbyld nævnes allerede 1318. Byen Sylstedes Beboere begravnes paa Brede Kirkegaard, fordi den tidligere har hørt til dette Sogn. For at opdyrke Heden anlagdes 1764 de med Navnet Frederiksgave betegnede Colonisthuse.

Kirken, af Teglsteen, har et afstumpet Taarn, fladt Loft; man mener, at den har været helliget St. Nicolaus. fordi hans Billede findes paa Alteret.

I Sognet har været endeel Adelsgoods, hvoraf Noget successive, blev skjænket til Løgumkloster. Jensen antager det i sin kirkelige Statistik (S. 382) for sandsynligt, at Familien Abbildgaard har havt en Eiendom i Sognet og deraf har laget Navn.

Udbjerg Sogn omgivet af Tønder Landsogn, Hostrup, Burkal, Sønder-Løgum., Humtrup og Aventoft Sogne. Kirken nordvestligt i Sognet, 1/2 Miil syd sydvest for Tønder. Arealet, ca. 2620 Tdr. Land, er fladt, lavtliggende, og bestaaer for Størstedelen af gode Marskenge; kun en smal noget sandet Geestaas, paa hvilken Sognebyen ligger, og hvoraf denne har Navn, strækker sig i den nordlige Deel af Sognet. Vidaaen, der danner den nordvestlige Grændse, omslutter med forskellige af dens Tilløb næsten ganske Sognet; disse forskellige Vandløb ere tildeels forsynede med Sommerdiger, men om Vinteren er den største Deel af Sognet oversvømmet af fersk Vand. Bredsted-Tønder Chaussee passerer over flere Broer midt igjennem Sognet.

I Sognet: Byerne Udbjerg med Kirke, Præstegaard og Skole, Sød med Skole, 2 Kroer og 2 større Gaarde, Bremsbøl; særskilt benævnte Steder ere Bjergemark, Engelholm og Krostedet Møllehuus. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 større Gaarde, 1 Heelgaard, 6 3/4Gaarde, 11 1/2Gaarde, 6 1/4Gaarde og 2 endnu mindre Gaarde samt 14 Huse med Jord og 39 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 2 Gaarde og 2 Huse.

Indvaanere: 473. Landbrug, navnlig Kvægavl, er Hovederhvervet. I Landsbyen Sød staaer Haveculturen paa et meget høit Trin, og en stor Mængde Haveproducter afsættes til Tønder, Flensborg og andre Steder.

Sognet hører under Tønder Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder-Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Danner Amtets 85de og 86de Lægd. Nogle Huse i Sognet høre under Solvig Commune. Præstekaldet er et Valgkald, Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 720 Rd.

Kirkesproget er blandet.

Kirken, af Muursteen, er ikke hvælvet; blev i Aaret 1857 forsynet med et lille Klokketaarn paa den vestlige Muur istedetfor et forhen ved Siden af Kirken staaende Klokkehuus.

Høier Sogn (blandet) omgivet af Emmerlev, Daler og Møgeltønder Sogne, Rudbølkog og Frederikskog samt Vesterhavet. Kirken, nordvestligt i Sognet, 1 1/2 Miil vest nordvest for Tønder. Arealet, henved 3000 Tdr. Land, hvoraf 124 Tdr. af Htk. 14 7/8 Tdr. Ager og Eng falde paa den kongerigske Andeel, er for største Delen lavtliggende Land (den saakaldte Høier Marsk, 2428 Dagslet); mod Nordvest ud mod Havet omgives Flækken Høier af en høiere liggende Strækning. Et Dige er i 1830 anlagt fra Høier i vestlig Retning for at forhindre Havet, der ved Oversvømmelser strømmer ind over de uinddagede Engstrækninger mellem Høier og Emmerlev, i at sætte Høier Kog under Vand.

Seiersbæk løber gennem Sognet og falder i Vidaa tæt ved dennes Udløb i Vesterhavet. En Landevei fra Tønder til Høier gaaer igiennem Sognet.

I Sognet: I. I den slesvigske Deel: Den største Deel af **Flækken Høier** (4 Gaarde og 166 Huse), i hvilken Kirken, Præstegaard, Skole, Postexpediton, hvorved er ansat en Postexpediteur, Apothek, Dampbrænderi, Jernstøberi, 2 Tobaksfabriker, Vindmølle, Gjæstgiveri, flere Kjøbmandsetablissemeter og mange Haandværkere. Da en Deel af Tønders Handel gaaer over Høier (see Tønder) og denne selv har et ret godt Opland er Omsætningen ikke ubetydelig: ca. 10,000 Tdr. Korn blive aarlig klarerede til Udførsel. Skibenes Anløbsplads er ved den nye Skibsfartssluse, hvorigennem Vidaa udmunder i Vesterhavet.

Indenfor Slusen har Høier i 1862 af Domainerne tilkjøbt sig den høire Aabred, for der at anlægge en Losse- og Ladeplads. Høier er Toldcontrolsted, hvorved er ansat en Toldopbeholderscontrolleur og 2 Assistenten. Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1861: 14,605 Rd., i 1860: 20,724 Rd. Ved Toldcontrolstedet var i 1861 hjemmehørende 6 Fartøier af 108 Læsters Drægtighed.

Skibsfarten var i 1861: i indenrigsk Fart indgaaet 120 Fartøier af 875 Clstr., hvoraf 605 bestuvede, udgaaet 126 Fartøier af 1034 Clst., hvoraf 674 bestuvede; i udenrigsk Fart indgaaet 52 Fartøier af 998 Clst. hvoraf 768 bestuvede, udgaaet 48 Fartøier af 879 Clstr., hvoraf 369 bestuvede.

I Høier afholdes aarlig i Begyndelsen af Mai og i Slutningen af October, 2 Markeder med Heste, Kvæg og Trævarer.

Høier har en Sparekasse, hvori indestod ved Udgangen af 1860 paa Interessenternes Conto 54,339 Rd., Endvidere i den slesvigske Deel af Sognet: af Byen Rudbøl med Skole 4 Gaarde og 44 Huse; Gade 4 Gaarde, Nørreværre 2 Gaarde 1 Huus, og Poppenbøl 2 Gaarde 4 Huse ialt 16 Gaarde og 215 Huse.

II. I den kongerigske Deel: af Høier 3 Gaarde og 15 Huse, af Rudbøl 6 Huse. Ialt 3 Gaarde og 21 Huse.

Indvaanere: 1540 (heri medregnet de Indvaanere af Frederikskog og Rudbølkog, der i kirkelig Henseende have henlagt sig til Høier Sogn), hvoraf i Høier 1041; de slesvigske Indvaaneres Antal i Sognet er 1394, 146 høre under Ribe Amt. Landbrug, fornemmelig Kvægavl, er i Forbindelse med det ovenanførte Næringsbrug i Høier, Hovederhvervet. Nogen Søfart (deriblandt Baadfart fra Byen Rudbøl) og lidt Fiskeri drives. I Høier forfærdiges endeel Kniplinger.

Sognet hører i geistlig Henseende under Slesvig Stift, Tønder Provsti. Skole- og Fattigvæsen sorterer under Tønder Amt og bestyres efter slesvigske Lovgivning. Nogle Indvaanere af Frederikskog og Rudbølkog høre i kirkelig Henseende til Sognet. Kirken eier en Capital paa 2666 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 2000 Rd.

Den slesvigske Deel af Sognet hører under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder), Tønder Amts 92de og 93de Lægd. Herfra er dog undtagen 1 Gaard i Høier, der, hører under Løgumkloster Amts Fogderi Abild, Løgumkloster Amtstue- og Huusfogeddistrict, men med Thingpligtighed under Høier Herred.

Den kongerigske Deel af Sognet hører under Ribe Amt, Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birkers Jurisdiction (Visby), Nibe Amtstuedistrict (Ribe) og Ribe søndre Lægedistrict (Høier). 5te Valgkreds. Hører til Ribe Amts 92de Lægd. Et Stykke Land uden Bygninger med Htk. 1 Td. 1 Skp. og 2 Fdkr. hører til den saakaldte troiborgske Commune (jfr. Emmerlev Sogn).

*) Flækken Høier danner et eget Birk; den har Handels- og Haandværksret samt Markedsret ved særskilte Privilegier, men er ikke laugsberettiget.

Kirken, deels af Kampesteen, deels af Muursteen, tilhører Rundbueperioden. hvilket ogsaa den gamle Granit-Døbefont udviser. Den var i den katholske Tid helliget St. Peder, hvilket sees af et gammelt Document, hvorefter M. Gottschalk Erichsen. Kongelig Secretair, Aar 1514 havde Præsentationsret "*ad ecclesiam parochialem St. Petri in Hoier*" Tvende tilbyggede Capeller give Kirken Form af en Korskirke. Taarn uden Spiir; gammel Altertavle til at lukke med Træsniitsfigurer; Orgel anskaffet 1753 (allerede 1679 havdes Orgel).

Høier skrives oprindelig "Høthær" (Valdemar II.'s Jordebog). Et Monument af Sandsteen er opreist til Minde om Kong Frederik VI.s Tilbagekomst fra de ved Vandfloden hærjede Egne 1825.

Rudbøl og Poppenbøl hørte i ældre Tid til Anslod Sogn, hvis Kirke tidlig blev ødelagt i en stor Vandflod.

Ved Lægan var Tønders Udhavn fra Midten af det 16de Aarhundrede. Forinden Rudbølkogens Inddigning gik Seiladsen ind mellem Frederikskog og

Høier Sønderherreds Diger. Byen Gade, oprindelig Gat, erindrer ved sit Navn herom.

Emmerlev Sogn (blandet) omgivet af Hjerpsted, Skast, Brede, Visby, Daler og Høier Sogne samt af Vesterhavet. Kirken sydlig i Sognet, 5 Mile sydvest for Ribe og 1 3/4 Mile nordvest for Tønder. Arealet, ca. 6189 Tdr. Land, hvoraf den slesvigske Deel er ca. 4337 og den kongerigske Deel 1852 Tdr. Land, er fladt, men i Forhold til Omegnen høitliggende, idet en fra Høier mod Nord udflydende Geestaas hæver sig 50' til 60' over Havet, med jevnt Affald mod Øst til den lavtliggende Kogsbøl-Mose og Engstrøget, hvorigjennem Seiersbækken, tildeels dannende den østlige Grændse, løber, hvorimod det vestlige Affald mod Havet er temmeligt brat; Jordsmonnet er af sandmuldet Beskaffenhed, noget skarp og stenet med lidt Hede i den nordvestlige og gode Enge i den østlige og sydlige Deel. Sognet er aldeles blottet for Skov, men har tilstrækkelig Tørvemose. Den kongerigske Deels Htk. er 192 1/2 Td. Ager og Eng.

I Sognet: I. I den slesvigske Deel: af Byerne Emmerlev (den vestlige Deel af Byen kaldes Kleve eller Klov) Kroen, 9 Gaarde 16 Huse, Sønder-Seierslev med Vraagaarde 10 Gaarde 49 Huse, Hemme 3 Huse, Nyland 3 Huse, Kjærgaarde med Kogsbøl Vindmølle 3 Gaarde 3 Huse, hele Byerne Nørre-Seierslev med Skole. og Kro, 11 Gaarde 41 Huse og Vester-Gammelby 5 Gaarde 8 Huse; endvidere den større med nogle Privilegier forsynede Gaard Søndergaarde med den udflyttede Kogsbøl Ladegaard, der tilsammen have 301 Skattetønder. Ialt 2 større Gaarde, 38 Gaarde og 123 Huse.

II. I den kongerigske Deel: af Byerne Emmerlev Kirken lidt nord for Byen, Skole, 16 Gaarde 32 Huse, Sønder-Seierslev Præstegaard, Skole og Vindmølle, 9 Gaarde 10 Huse, Kjærgaarde 6 Gaarde 10 Huse, Nyland Vindmølle, 3 Huse og Hemme 3 Huse. Ialt Præstegaarden 31 Gaarde og 78 Huse.

Indvaanere: 1503, hvoraf slesvigske 903 og kongerigske 600. Landbrug, navnlig Kvægavl, er Hovederhvervet. I Sognet findes mange Kniplingspiger, der arbeide for Kniplingskræmmere i Møgeltønder og Brede. Fiskeriet drives til eget Forbrug, men langt fra i den Udstrækning det burde.

Sognet hører i geistlig Henseende under Ribe Stift, Lø og Møgeltønder Provsti, og er med Hensyn til Skolevæsen undergivet kongerigsk Lovgivning, hvorimod det med Hensyn til Fattigvæsen sorterer under Tønder Amt og er undergivet slesvigske Lovgivning. Kirken tilhører Besidderen af Grevskabet Schackenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1332 Rd. Præstegaardens Areal er ca. 62 Tdr. Land Ager og 21 Tdr. Land Eng med Htk. 10 3/4 Tdr.

Den slesvigske Deel af Sognet, der for endeel udgjør Kogsbøl Commune (see nedenfor), hører under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder), Amtets 94de, 95de og 96de Lægd.

Den kongerigske Deel af Sognet hører under Ribe Amt, Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birkers Jurisdiction (Visby), Ribe Amtstuedistrict (Ribe) og Ribe søndre Lægedistrict (Høier); 5te Valgkreds. Danner i Forening med de kongerigske Beboere af Hjerpsted og Høier Sogne Ribe Amts 92de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict.

Endeel af Beboerne af de under den kongerigske Deel anførte Hartkornseiendomme, der ere Arvefæstere under Trøiborg Gods, nemlig: af Emmerlev By Gaarde og 5 Huse med 36 Indv., af Sønder Seierslev By 5 Gaarde og 22 Huse, af Kjærgaard By 2 Gaarde og 2 Huse og 1 Vindmølle med 36 Indv. Ialt 4 Gaarde, 12 Huse, 1 Vindmølle med 94 Indv., tilligemed 2 Gaarde og 2 Huse med 17 Indvaanere af Skast By i Skast Sogn, der danne den saakaldte trøiborgske Commune og tilsammen have ca. 41 1/2 Tdr. Htk., sortere med Hensyn til Skattevæsen, Skifte og Overformynderivæsen samt Landvæsenssager under Ribe Amt og kongerigsk Lovgivning, hvorimod de ere thingpligtige til Høier Herred i Tønder Amt, hvorunder de ogsaa sortere med Hensyn til Pante- og Auctionsvæsenet; til denne Commune maa endnu henregnes et Stykke Land uden Bygninger i Høier Sogn af Htk. 1 Td. 1 Skp. og 2 Fdkr.

Kirken er opført af tilhugne Kampesteen, uforholdsmæssig lang og smal, har Taarn med Spiir, der tjener som Sømærke; saavel Skib som Chor er hvælvet.

Emmerlev skreves tidligere "Emberløf". Kirken hørte i Middelalderen under Archidiakonaten ved Ribe Domkirke (Archikiakonen holdt her en Capellan), og vedblev at høre under samme lige til 1652, ligesom Sognet endnu hører under Ribe Stift.

Kjærgaard var fordum en adelig Gaard, der endnu nævnes 1540. Betydeligere end denne var Kogsbøl, der allerede Aar 1400 tilhørte Familien Rosenkrands; senere forenedes dermed Søndergaarde; Carsten Rosenkrands nævnes saaledes 1603 til Kogsbøl og Søndergaarde; begge Gaardene overdroges kort efter til Statholderen Geert Rantzau, hvis Søn Grev Christian Rantzau bortbyttede dem til den holsten-gottorpske Hertug Frederik III. for Amtet Barmstedt i Holsten; Hertugen overdrog dem tilligemed Godset Solvig til Arvingerne efter Statholderen Fr. v. Ahlefeldt, der delte dem saaledes imellem sig, at Chr. Albr. v. Ahlefeldt erholdt Kogsbøl og Søndergaarde. medens Broderen Frederik fik Solvig.

Kogsbøl og Søndergaarde bleve i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kongelig Eiendom; de bestode da af 6 Boel Hovedgaardsmark til Søndergaarde og den dertil hørende betydelige Mose, 6 Boel Hovedgaardsmark til Kogsbøl og Bønderjorderne.

Hovedgaardene vare af de adelige Eiere blevne givne i Arveforpagtning eller Arvefæste, senest af Christian Albrecht v. Ahlefeldt 1681 og 1686. og disse Forhold forbleve uforandrede, efterat Godserne vare blevne kongelige. Paa Mosen meddeelttes første Gang Arvefæste ifølge kongelig Resolution af 21de

Februar 1764; indtil da havde den været bortforpagtet eller bortfæstet paa Livstid.

Bønderne og øvrige Godsundersaatte maae ansees for at være udtraadte af al Forbindelse med Godserne i Aaret 1722. da de afløste det hidtil til Forpagteren eller Fæsteren af Hovedgaardene ydede Hoveri ved en aarlig Afgift af 300 Rd. (forhenværende Courant). Paa Gaardene er der indtil den nyeste Tid meddeelt Fæstebreve, nemlig 3, et paa de 6 Søndergaardske og et paa de 6 Kogsbølske Boel Hovedgaardsmark samt et paa Mosen, der i de senere Fæstebreve henregnes til Godset Kogsbøl. Ved Bevilling af 16de Februar 1841 er Fæsteforholdet for en Sum af 473 Rd. 38 Sk. blevet afløst, saa at begge Gaarde og Mosen nu ere fuld og fri Eiendom som anden Bondegaardsjord. I Fæstepenge (Indfæstning) betales forhen 442 Rd., hvilket Beløb fremtidig under Navn af Tiltrædelsespenge erlægges ved hvert Eierskifte.

Den samlede Eiendom drives fra 2 Bygninger, Søndergaarde og Kogsbøl Ladegaard; hvor Gaarden Kogsbøl har staaet, er nu en Tomt. Som Levning af de adelige Godsrettigheder kan anføres, at det forhenværende Domainedirectorat under 23de Marts 1856 har anerkjendt Eierens Jagtrettighed paa de tvende Godsers Jorder.

I Aaret 1742 har Overretten paa Gottorp tilstaaet de tvende Godser det høiere Værnething (de kaldes ogsaa Cancelligodser), hvilket er hævet ved Bekjendtgjørelserne af 29de Juli og 18de September 1850, og Folium i Overrettens Pantebog, hvilken ikke endnu er opløst.

Hvad andet der udenfor de 12 Boel Hovedgaardsmark med tilhørende Mose forhen har hørt til de adelige Godser Kogsbøl og Søndergaarde, danner nu med efternævnte Undtagelser Kogsbøl eller Kogsbøl og Søndergaarde Commune, som betaler en samlet Afgift til Staten under Navn af Contribution, Pligt (og Agio), Hovpenge og Forbedelsespenge;

Communen hæfter solidarisk for disse Skatter, hvilket har fremkaldt en særegen, senest ved Amthusmandat af 30te December 1830 stadfæstet Ret for Communefogden og Fuldmægtigen til med tvende tiltagne Mænd at udpante for Skatterestancer, bringe de udpantede Gjenstande ud af Skyldnerens Værge og sælge dem ved offentlig Auction, naar de ikke indløses inden 14 Dage.

Godserne have oprindelig staaet for 40 Plove, nemlig hver af Hovedgaardene for 6 Plove, 3 saakaldte Munkeboel paa Øen Sild (see Sild) for 3 Plove, Godsundersaatterne for 24 1/2 Plov, endelig 1/2 Plov i Brunsoddekog; senere er afgaaet 6 1/2 Plov, saa at det nuværende Plovtal er 33 1/2 Plov.

Communen ligger, naar Munkebolene ikke medtages, fordeelt i 10 Sogne, nemlig i Emmerlev, Hjerpsted, Visby, Daler (den vestre Commune), Miolen, Døstrup, Møgeltønder, Tønder Landsogn, Bested og Hostrup (den østre Commune).

Biskop over Lolland-Falsters Stift Peter Outzen Boisen (Stamfader til en bekendt Præstefamilie) var født den 16de November 1762 i Emmerlev. hvor hans Fader var Landmand og Bestyrer af en Kniplingshandel. Her fødtes ogsaa d. 25de Novbr. 1784 Niels Nicolai Falck, Etatsraad, Professor ved Universitetet i Kiel, Udgiver af flere juridiske og historiske Skrifter, død 5te Mai 1850.

Hjerpsted Sogn (blandet) omgivet af Ballum og Emmerlev Sogne samt af Vesterhavet. Kirken midt i Sognet, 2 1/4 Mile nordvest for Tønder og 4 1/2 Mile syd sydvest for Ribe. Arealet, ca. 2054 Tdr. Land, hvoraf den slesvigske Deel ca. 2008 og den kongerigske 46 Tdr. Land, er fladt og i Forhold til Omegnen høitliggende; den østlige Deel af Sognet er Hede; Jordsmonnet er af sandet og skarpsandet Beskaffenhed med Ahlunderlag. Den kongerigske Deels Htk. er 2 Tdr. Ager og Eng.

I Sognet: I. I den slesvigske Deel: Byen Hjerpsted med Kirken, Præstegaard, Skole, Kro, 9 G. og 43 H., Byen Koldby. Ialt Præstegaarden, 1 Heelgaard, 5 3/4Gaarde, 8 1/2Gaarde og 2 1/4Gaarde samt 49 Huse med Jord og 7 Huse uden Jord. Udenfor Byerne er beliggende 1 Gaard.

II. Den kongerigske Deel af Sognet bestaaer af 2 Huse i Byen Hjerpsted.

Indvaanere: 385, hvoraf slesvigske 379 og kongerigske 6. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Søfart finde Enkelte en tarvelig temporair Fortjeneste. Fiskeri drives kun saare lidet og langtfra i den Udstrækning som det burde.

I Sognet findes mange Kniplersker.

Sognet hører i geistlig Henseende under Slesvig Stift, Tønder Provsti. Kirken vedligeholdes for Kirketienden. Præstekaldet er Valgkald, Kirkevisitatorerne præsentere; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1000 Rd.

Den slesvigske Deel af Sognet hører under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Det danner Amtets 97de Lægd. 5 Huse i Hjerpsted By høre til Kogsbøl Commune.

Den kongerigske Deel af Sognet hører under Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birkers Jurisdiction (Visby), Ribe Amtstuedistrict (Ribe) og Ribe søndre Lægedistrict (Høier); 5te Vgkds.; hører til Ribe Amts 92de Lægd.

Kirken med Taarn uden Spiir, ikke hvælvet, er bygget deels af Kampesteen, deels af Muursteen. Efter Sagnet er Kirken opbygget af Friserne. En By Almoseby skal være ødelagt i Krig. Koldby Mark skal have tilhørt en Herregaard Tirkelsmark, af hvis Befæstning der endnu sees Spor. I dette Sogn findes mange Gravhøie.

Paa den ubeboede Ø Jordsand, der ligger i Vesterhavet 1/2 Miil fra Stranden ved Hjerpsted, var der endnu 1696 to smaa Bøndergaarde. Under Christian IV. skal her efter den mod de Svenske og Hollænderne vundne Søtræfning i Listerdyb flere Hundrede af de Faldne være blevne begravede.

Skast (Skads) Sogn (blandet) omgivet af Ballum, Randerup, Brede og Emmerlev Sogne. Kirken nordvestligt i Sognet, 2 1/2 Mile nordvest for Tønder og 4 Mile sydvest for Ribe. Arealet, ca. 2041 Tdr. Land, hvoraf den slesvigske Deel er ca. 1046 og den kongerigske Deel 994 Tdr. Land, er fladt med den betydelige Skast Mose i den østlige Deel; Jordsmonnet er af let sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Den kongerigske Deels Htk. er 47 Tdr. Ager og Eng.

I Sognet: I. I den slesvigske Deel: af Byen Skast Kirken, Præstegaard, Skole, Kro, 5 Gaarde og 34 Huse; Aasgaard, en større Gaard med 156 Skattetønder á 240 kvadrat Roder.

II. Den kongerigske Deel bestaaer af 5 Gaarde og 21 Huse af Byen Skast.

Indvaanere: 401, hvoraf slesvigske 262 og kongerigske 139. Landbrug, især Kvægavl, er Hovederhvervet. Fra Skast store og gode Mose forsynes Sognet og en stor Deel af Omegnen med Brændsel. I Sognet forfærdiges mange Kniplinger.

Sognet hører i geistlig Henseende under Slesvig Stift, Tønder Provsti, Skole- og Fattigvæsen sorterer under Tønder Amt og bestyres efter slesvigsk Lovgivning. Præstekaldet er et Valgkald; Kirkevisitatoriet præsenterer 3 Candidater, hvoraf Menigheden vælger en til Sognets Præst. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1050 Rd.

Den slesvigske Deel af Sognet hører for Størstedelen under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Udgjør Tønder Amts 98de Lægd og en Deel af 87de Lægd. 2 Gaarde og 2 Huse af Skast By høre under Løgumkloster Amts Fogderi Svanstrup, Løgumkloster Amtstue- og Huusfogeddistrict, Løgumkloster Amts 25de Lægd, Thingpligtighed til Høier Herreds Ret.

Den kongerigske Deel af Sognet hører under Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birkers Jurisdiction (Visby), Ribe Amtstuedistrict (Ribe) og Ribe søndre Lægedistrict (Høier); 5te Vgkds. Ribe Amts 89de Lægd. Dog ere med Hensyn til Thingpligtighed undtagne 2 Gaarde og 2 Huse af Htk. 10 1/2 Td. Ager og Eng med 17 Indvaanere, der høre til den saakaldte trøiborgske Commune (jfr. Emmerlev Sogn).

Kirken er opført af Muursteen, har Taarn uden Spiir, fladt Loft i Skibet og Choret, Chornischen hvælvet. I Kirken er en Liste over Præsterne siden 1593.

Skads skreves tidligere Skastath, Skast, ogsaa Sønder-Skads i Modsætning til Nørre-Skads i samme Sogn, som nu er forsvundet *).

*) Ogsaa nord for Kongeaaen i Ribe Amt er der et Sogn og et Herred af dette Navn.

Den under Grevskabet Schackenborg hørende Skadsgaard er mærkelig ved sin Bygningsmaade (af hugne Steen, med Hvælvinger, store runde Vinduer o. s. v.); paa en fiirkantet Steen over Døren staaer efter D. Atl. følgende Indskrift: "*Af Haab til Gud er dette Huus 1606 bygt as Brødrene Hans og Knud Absen, og derefter beboet af Anders Andersen, Peder Beyer og Peder Pedersen Deyer. som Steenen 1751 til amindelse opreiste.*"

Paa en Høi kaldet Borrevoldshøien i en Mose skal have ligget en Herregaard Bobensmark, hvis Eierinde siges at have bygget Sognets Kirke.

Frederikskog, omgivet af Høier Sogn, Rudbøl Kog, Rodenæs Sogn og Vesterhavet, bestaaer af den gamle og den nye Frederikskog. Den gamle inddigedes 1692 (Octroien er af 15de Octbr. 1690) udgjør 1202 Dagslet, 1052 Skattetønder og har en Taxationsværdi af 252,480 Rd. Extraordinairt Plovtalet 25 1/24 Plov.

Kogen har fuldstændig Næringsfrihed og Eiendomsret over det Forland, som danner sig udfor Kogen samt Ret til at inddige dette Forland under samme Octroi som Kogen.

Hovedparticipanterne (Eierne af 60 Dagslet) udøve ved en Inspecteur Politiet og Administrationen i Kogen, og have Ret til at bygge en egen Kirke med Patronatret over samme; indtil Kogen benytter sig af Retten til at bygge en egen Kirke, ere Beboerne berettigede til efter eget Valg at henlægge sig i kirkelig Henseende under eet af Nabosognene; dog gjælder den Bestemmelse, at de ikke uden Regjeringens Samtykke maae forlade den Kirke, som de have valgt.

Indvaanernes Antal er 25, af hvilke 2 Familier have henlagt sig til Høier Kirke, 2 til Aventoft og 1 til Rodenæs Kirke.

Ved Patrimonialjurisdictionens Ophør i Aaret 1854 lagdes Kogen under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction.

Kogen har i Forening med Rudbøl Kog en Skole, for hvilken de i de blandede Sprogdistricter fastsatte Bestemmelser gjælde.

Det til Frederikskog hørende Forland er i Aarene 1859 - 61 blevet inddiget, og denne nyinddigede Kog kaldes Ny Frederikskog. Ved Ministerialskrivelse af 24de Marts 1859 er det blevet anerkjendt, at Frederikskogs Octroi af 15de Octbr. 1790 har Gyldighed med Hensyn til dette inddigede Forland. Den gamle og nye Frederikskog bestyres i Fællesskab; Hovedparticipanternes Antal er for Tiden 7. Tønder Amts 57de Lægd.

Rudbølkog, omgivet af Høier og Aventoft Sogne samt Frederikskog, er inddiget 1715 (Octroien er af 30te Juni 1712), udgjør 1039 Dagslet, har 910 Skattetønder

og en Taxationsværdi af 145,600 Rd. Extraordinært Plovtal 21 2/3 Plov. Næringsfrihed.

Hovedparticipanterne (Eierne af 50 Dagslet) have lignende Rettigheder som i Frederikskog; de lade Politiet og Administrationen udøve af en Inspecteur.

Af **Indvaanerne**, hvis Antal er 84, have 9 Familier henlagt sig til Høier Kirke, 6 til Aventoft og 1 til Rodenæs.

I 1854 er Kogen henlagt under Tønder og Høier Herreders Jurisdiction. Skole har Kogen tilfælles med Frederikskog. Hovedparticipanternes Antal er for Tiden 3. Tønder Amts 53de Lægd.

Efterat man forgjæves i Aaret 1511 ved Rudbøl havde forsøgt at overdæmme Vidaaen, opnaaedes Overdæmningen først i 1555, idet man slog Diget fra Høier over Rudbøl langs den nordlige Aaside til Lægan (hvor Diget gik over Aaen) og derfra til Geesten ved Grelsbøl, hvorved inddigedes Høier Marsk, Møgeltønder Marsk og Gamle-Gudskog (Kjærherreds Gamle-Gudskog).

Senere overdæmmedes Vidaaen ved Rudbøl, rimeligviis ved Brunsoddekogens Inddigning 1618. Aar 1692 blev Frederikskog fuldstændig inddiget; den bestod væsentlig af gammelt Forland. Octroien af 15de October 1690 gav dens Participanter Eiendomsret til Forlandstilvæsten.

Aar 1715 blev Vidaaen atter overdæmmet og derved blev Rudbølkog indvundet. I Tidens Løb var der mellem Viding Herred og Høier Geest fremvoxet et betydeligt Forland, der alt i Slutningen af forrige Aarhundrede betegnedes som modent til Inddigning. Først for nogle faa Aar siden blev man dog enig om Inddigningen og i 1859 paabegyndtes denne. Frederikskogen overtog hele Entreprisen; i 1859 anlagdes Beskyttelsesdiget (det saakaldte Kaidige), i 1860 blev Omledningen for Vidaaens Vand udgravet, en ny treløbet tildeels aaben Steensluse, hvorigiennem Aaen fremtidig føres til Havet, blev anlagt, og det 18 Fod høie, 16 Fod brede (i Kammen) og 20.800 Fod lange Hoveddige blev paabegyndt.

De usædvanlig høie Stormfloder den 23de August og 3die October 1860 ødelagde imidlertid Kaidiget og beskadigede Hoveddiget, saa at dette først har kunnet tilendebringes i 1861. Det indvundne Areal er 1745 Dagslet (ca. 1550 Tdr. Land), hvoraf 1480 tilfalder Frederikskog, 176 Domainerne, 45 de tre gamle Herreder. 30 Møgeltønderkog (hvilket dog vil gjøres denne stridigt af Domainerne), 12 Rudbøl Kog og 1 Viding Herred. Den samlede Udgift ved Inddigningen har været ca. 450,000 Rd. Kogen kaldes Ny-Frederikskog og har Octroi tilfælles med den ældre Kog.

Foruden fornævnte Sogne, der enten ere ublandede slesvigske, eller hvoraf den overveiende Deel er dette, hører endvidere til Hertugdømmet Slesvig Dele af efternævnte 7 til det blandede District hørende Sogne, hvoraf den overveiende Deel er kongerigsk, og som derfor kun omhandles her forsaavidt angaaer de

slesvigske Dele, medens de i deres Heelhed ere omtalte i Beskrivelsen over Kongeriget Danmark, Specielle Deels II. Bind under Afsnittet "Det blandede District."

Lø Herred med Møgeltønder og Ballum Birker.

Døstrup Sogn. Af Byen Døstrup 2 Gaarde, 2 Huse. Af Byen Vinum 2 Gaarde. Af Byen Lavrup 6 Gaarde, 4 Huse. Af Byen Overby 2 Gaarde. Af Byen Drenghsted 5 Gaarde, 2 Huse. Af Byen Nørre-Vollum 2 Huse. Ialt 17 Gaarde 10 Huse med 149 Indvaanere.

Heraf høre 2 Steder i Drenghsted til Tønder Amt, Tønder Herred (hører til 100de Lægd). Resten hører til Løgumkloster Amts Fogderier Svanstrup og Skjærbæk (24de og 26de Lægd).

Mjolen Sogn. Af Byen Mjolen. 5 Gaarde, 1 Huus. Af Byen Ottersbøl 2 Gaarde, 2 Huse, Vindmølle og Brænderi. Af Byen Forballum 1 Huus, Vindmølle. Ialt 7 Gaarde 3 Huse med 99 Indvaanere.

Heraf høre Ottersbøl Vindmølle med Brænderi til Tønder Amt, Tønder Herred (98de Lægd), Resten til Løgumkloster Amts Fogderi Skjærbæk (27de Lægd).

Randerup Sogn. Af Byen Randerup 2 Gaarde med 17 Indvaanere, hører til Løgumkloster Amts Fogderi Svanstrup (25de Lægd).

Brede Sogn. Af Byen Bredebro Kirke, Degnegaard og Skole. Af Byen Brede Præstegaard og 3 Huse. Af Byen Abterp 3 Gaarde, 2 Huse. Af Byen Harres 5 Gaarde, 1 Huus, Biskole. Af Byen Borrig 9 Gaarde, 7 Huse. Af Byen Nørre-Vollum 2 Gaarde. Hele Byen Trælborg 4 Gaarde. Hele Byen Kummerlev 4 Gaarde. Hele Byen Storde 2 Gaarde. Hele Byen Svanstrup 2 Gaarde. Ialt 32 Gaarde 14 H Huse med 297 Indvaanere.

Heraf høre 3 Huse i Byen Brede til Tønder Amt, Tønder Herred (91de Lægd). Resten hører til Løgumkloster Amts Fogderi Svanstrup (21de, 22de, 23de og 25de Lægd). Hele Sognet hører i geistlig Henseende til Slesvig Stift, Tønder Provsti.

Visby Sogn. Af Byen Gjerup 4 Huse. med 25 Indvaanere, hører til Tønder Amt, Tønder Herred (87de Lægd).

Daler Sogn. Af Byen Daler 5 Gaarde, 8 Huse. Af Byen Østerby 2 Gaarde, 3 Huse. Af Byen Gjerup 2 Gaarde, 2 Huse. Ialt 9 Gaarde 13 Huse med 132 Indvaanere.

Heraf høre 1 Gaard og 3 Huse. i Byen Daler til Løgumkloster Amts Fogderi Abild (20de Lægd). Resten hører til Tønder Amt, Tønder Herred (87de og 100de Lægd).

Møgeltønder Sogn. Af Byen Bønderby 4 Gaarde, 9 Huse. Af Byen Nørtofte 3 Huse. Af Byen Tohale 1 Gaard, 4 Huse. Af Byen Stokkebro 1 Huus, Kro. Ialt 5 Gaarde 17 Huse med 103 Indvaanere, hører til Tønder Amt, Tønder Herred (87de og 100de Lægd).

Slogs Herred **med det adelige Gods Stoltelund,**

det nordøstligste i Tønder Amt, omgives af Tønder Herred, Løgumkloster, Aabenraa og Flensborg Amter samt Kjær Herred. Herredets Fladeindhold er ca. 6 kvadrat Mile. Det omfatter Bylderup, Tinglev, Burkal og Ravsted Sogne, samt Størstedelen af Høisted og Hostrup Sogne.

Herredet er aldeles blottet for Skov; Lyngstrækninger og Hedemoser ere spredte over Hele Herredet; Engstrækninger om de talrige Vandløb; Jorderne ere i det Hele taget af en let sandmuldet, sandet og skarpsandet Beskaffenhed.

Indvaanernes Antal var efter Folketællingen i 1860 ca. 6500. I Aaret 1859 havde Herredet 19 Jordbrug større end en Heelgaard, 6 Præstegaarde, 76 Heelgaarde, 75 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 121 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 108 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 67 endnu mindre Gaarde, samt 342 Huse med Jord og 238 Huse uden Jord, hvori er indbefattet nogle til Løgumkloster Amt hørende Eiendomme, der dog med Hensyn til Thingpligtighed høre til dette Herred. Det i Herredet beliggende adelige Gods Stoltelund hører til det 2det Angler adelige Godsdistrict.

Slogs Herred kaldes i Valdemars Jordebog "Loctorphart" efter Byen Loctorp, nu Lavtrup, hvilken senere er henlagt under Uge Sogn i Lundtofferred, Aabenraa Amt; det nuværende Navn for Herredet forekommer dog allerede tidligere i et Brev fra Biskop Valdemar af Slesvig til Indvaanerne af "Slorherret".

Hostrup Sogn omgivet af Høisted, Burkal og Udbjerg Sogne samt af Tønder Landsogn. Kirken midt i Sognet, $\frac{3}{4}$ Miil øst nordøst for Tønder og 5 $\frac{1}{4}$ Mile nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 5746 Tdr. Land, er temmeligt høitliggende i den sydlige Deel, ved Byerne Rørkjær og Jesing, med jævnt Affald mod Nordost og brattere mod Syd og Vest. Jordsmonnet er ved de nævnte Byer ligesom ogsaa ved Solviggaard af god leermuldet Beskaffenhed, i den øvrige Deel sandmuldet; mod Øst findes lidt Hede.

Vidaaen med dens Tilløb Hvirlaa og Grønaa gjennemløbe Sognet, den Arm af Sønderaa, der løber til Vidaa, gjør Grændsen mod Syd; alle disse Aaløb flyde gennem gode Enge, der ved Aernes Opstemning kunne sættes under Vand. Tønder-Flensborg Landevei passerer Sognet.

I Sognet: Byerne Hostrup med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Jesing med Skole og Kro, Rørkjær med Skole og 2 Kroer, Solderup med Skole og Kro; Tidsholm kaldes 1 Gaard og 2 Huse; endvidere de større Gaarde Solviggaard og

Store-Tønde; Solvig Vandmølle; Coloniststedet Julianeberg. En udflyttet Gaard kaldes Bimpel. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 større Gaarde, 27 Heelgaarde, 10 3/4Gaarde, 17 1/2Gaarde, 6 1/4Gaarde og 2 endnu mindre Gaarde samt 40 Huse med Jord og 109 Huse uden Jord og 1 Vandmølle.

Indvaanere: 1148. Jordbrug er Hovederhvervet. Lidt Knapmageri og Knipleri drives.

Sognet hører under Slogs Herreds Jurisdiction (Tønder) (herfra undtages dog Solvig Vandmølle og 3 Huse *), der hører under Tønder Herred), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Danner Amtets 66de, 67de, 68de og 69de Lægd og indbefatter Dele af 91de og 99de Lægd (Solvig og Kogsbøl). Sognet danner et Sognefogeddistrict, hvorfra undtages de til Solvig og Kogsbøl Communer hørende, der sortere under de respective Communefogder; ca. 400 Dagslet af de mod Sydvest i Sognet liggende Marskenge danne en Digecommune og høre under Digebaandet.

*) Skrup, Kjærborg og Fredensbjerg.

Kirken vedligeholdes af Sognet, den eier en Capital af 480 Rd. Præstekaldet er et Valgkald; Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 2300 Rd.

Fattigvæsenet eier et Legat paa 160 Rd.; ved Testament af 29de Decbr. 1834 har Gaardmand Toft i Rørkjær legeret til Hostrup Sogn 4000 Rd., til Solvig Commune 4000 Rd. og til Sognets Skolevæsen 640 Rd. Sognet har en Fattiggaard paa ca. 50 Dagslet Land; endeel Fattige have her til deres Underhold og hjælpe til ved Gaardens Drift.

I Jesing er en Sparekasse for Omegnen, hvori ved Udgangen af 1860 paa Interessenternes Conto indestod 36,930 Rd.

Kirken, der alt nævnes 1198, var i den katholske Tid indviet Apostelen minor. Den er bygget af Muursteen med iblandet Tuf paa en Kampesteens Sokkel; rund Chorafslutning, Rundbuen ogsaa forøvrigt fremtrædende i Bygningen, fladt Loft; gammel Altertavle uden Kunstværd af Billedskjærerarbeide forestillende Maria med Jesusbarnet samt de 12 Apostle; to store Malerier med Indskrifter forestillende tvende Præster i Hostrup, Paulus Claudius (død 1665) og Johannes Mauritius, hans Svigerson og Efterfølger (død 1695); series pastorum, ligesom og Fortegnelse over Provsterne i Tønder Provsti fra Reformationen til 1787; under Gulvet Begravelser for Eierne af Store-Tønde og Solvig og for Præsterne, hvilke Begravelser i 1862 ere blevne udfyldte; siden 1830 Orgel; lavt Taarn, forhen med Spiir, hvilket er ødelagt ved Lynild.

Hostrup skreves i ældre Tid Horstorp. Ved Byen Rørkjær var i forrige Aarhundrede en meget besøgt Sundhedsbrønd; "*Vandet brugtes især med Nytte i hidsige Febre*" (D. Atl.).

I Hostrup Sogn forekommer: Slutningen af det 15de Aarhundrede Godset Tønde som tilhørende Eggert Ghortze eller Gjordsen (1481). Solvig var en adelig Gaard; 1362 nævnes som Eiere Hartvig og Wulf af Solvig, 1390 Peder Eriksen; i det 15de Aarhundrede tilhørte den Familien Gjordsen, i det 16te og 17de Familien Rantzau, derpaa de holsten-gottorpske Hertuger.

Dette Gods tilligemed Kogsbøl og Søndergaard, begge i Emmerlev Sogn. blev ved Slutningen af det 17de Aarhundrede overladt til Arvingerne efter Statholderen Frederik v. Ahlefeldt til Erstatning for de betydelige Forskud, denne havde ydet det gottorpske Huus. Ahlefeldts Søn Frederik fik Solvig paa sin Part og solgte det 1693 for 44,000 Rd. Species til Godsets Bønder; disse solgte atter faa Aar efter Hovedgaarden til Regjeringen, der 1768 overlod Hovedparcellen som Arveforpagtning, til Georg Outzen, hvis Familie endnu har den i Besiddelse.

Adelvad eller Solvig Kro i Høisted Sogn afsondredes fra Solvig 1791 og er ligeledes en Arveforpagtning, der besiddes af en Sidelinie af den outzenske Familie. Gaarden hørte i ældre Tid til Høisted Sogn.

Fæstegodset til det forhenværende adelige Gods Solvig ligger adspredt i dette og flere af de omliggende Sogne; det danner en egen Commune, den saakaldte Solvig Commune, ligesom Kogsbøl Commune, der er omhandlet under Emmerlev Sogn (see dette).

I de kongelige saakaldte Elhjemske Enge syd for Rørkjær ligger den saakaldte Elhjelmvold, en sandet Banke, hvor der efter Sagnet har ligget en Borg. Muurgruus, Pæle og Grave bestyrke Rigtigheden heraf. Der findes ogsaa Spor af den brolagte Vei, der har ført fra Rørkjær derhen.

Høisted (Høist) Sogn omgivet af Løgumkloster, Bested, Ravsted, Bylderup, Hostrup og Abild Sogne. Kirken omtrent midt i Sognet, 1 3/4 Miil nordøst for Tønder og 3 1/4 Mile vest sydvest for Aabenraa. Arealet ca. 9201 Tdr. Land, er fladt med betydelige Hede- og Mosestrækninger, hvoraf især fremhæves den store Alslev Mose i den nordvestlige Deel; Jordsmonnet er i det Hele taget af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Arnaa gennemløber Sognet i sydvestlig Retning; Hvirlaa danner den sydøstlige Grændse. Tønder-Haderslev Landevei (Bivei af 1ste Klasse) gaaer midt igjennem Sognet.

I Sognet: Byerne Øster-Høisted med Kirke, Præstegaard, Skole og 2 Kroer, Holm med 2 større Bøndergaarde hver paa 1 1/2 Plov, Søvang, Vester-Høisted med Delsgaard, Alslev med Skole og 2 udflyttede Kroer Korsveikro og Alslev Kro, Bøgvad med Adelvad, hvori 2 større Bøndergaarde hver paa 1 1/2 Plov; de saakaldte Aabøllinger, nemlig Lundsgaarde 2 Gaarde, Store-Svinborg 2 Gaarde; Vittegaard 1 Gaard, Træholm 2 Huse, Lille-Svinborg 2 Huse, Middelborg 1 Huus, Kleinberg 1 Huus, Ellehuus 1 Gaard, Mejsebøl 1 Gaard, Vedbæk 1 Gaard, Alslevvraa 3 Gaarde, Nørre- og Sønder-Budsholm 2 Gaarde Ialt i Sognet Præstegaarden, 4 større Bøndergaarde, 17 Heelgaarde, 11 3/4Gaarde, 19 1/2Gaarde og 16 1/4Gaarde samt 35 Huse med Jord og 29 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 21 Gaarde og 23 Huse.

Indvaanere: 868. Landbrug er Hovederhvervet. Knipleriet er kun lidet og derhos i Aftagende.

Administrativforholdene ere meget udviklede i dette Sogn, idet til Løgumkloster Amts Fogderi Alslev høre Byerne Alslev med Alslevvraa. Vester-Høisted og noget af Byen Øster-Høisted, og til Fogderiet Ravsted høre Nørre-, og Sønder-Budsholm og Alslev over Aaen, Løgumkloster Amtstue- og Huusfogeddistrict, Løgumkloster Amts 32te, 33te, 34te, 35te og 36te Lægd; men af de anførte Byer ere Alslev med Alslevvraa og Vester-Høisted thingpligtige til Løgumkloster Birk (hvorfor de ogsaa regnes til Birket, see foran S. 97), hvorimod den øvrige Deel er thingpligtig til Slogs Herred. Til Tønder og Høier Herreds Jurisdiction høre de anførte saakaldte Aabøllinger.

Den øvrige Deel af Sognet hører under Slogs Herreds Jurisdiction (Tønder). Enkelte Steder i Sognet høre til Solvig Commune. Alt til Tønder Amt Hørende sorterer under Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og hele Sognet til Tønder Physicatdistrict (Tønder); danner Tønder Amts 70de og 71de Lægd og indbefatter en Deel af 91de Lægd. Præstekaldet er et Valgkald; Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1100 Rd.

Kirken er bygget af Muursteen og har Hvælvinger og Taarn; Rundbuen er fremherskende i Kirkens Bygningsform; Altertavle af gammelt Træsnit. En Christusfigur, der forefindes i Kirken, skal ikke være uden Kunstværd.

Høisted Sogn var indtil 1506 Annex til Hostrup Sogn. Kirkebyen kaldes Øster-Høisted (i ældre Tid Høxet, Høchstærthe) i Modsætning til den lille By Vester-Høisted i samme Sogn.

Imellem Høisted og Alslev laae forhen Byen Bastlund indtil 1503, da den blev nedlagt.

Arndrup i Vedsted Sogn og Gaarden Solvig i Hostrup Sogn have tidligere hørt til Høisted.

I Vester-Høisted, hvor der ogsaa henimod Draved-Skov findes Spor af en Borgplads, har der været adelige Besiddelser.

Den lærde Præst ved Vaisenhuset i Kjøbenhavn, Prof. Enevold Ewald, Digterens Fader, er 1686 født i Høisted, hvor hans Fader var Præst.

Ravsted Sogn omgivet af Holsted, Vest, Hellevad, Hjortkjær, Bjolderup og Bylderup Sogne. Kirken midt i Sognet, 2 1/2 Mile nordøst for Tønder og 2 1/2 Mile vest sydvest for Aabenraa. Arealet, ca. 9328 Tdr. Land, er temmelig fladt med betydelige Hedestrækninger, især i den sydvestlige Deel, og ret gode Enge og Moser; Jordsmonnet er af sandet men dog temmelig frugtbar Beskaffenhed. Hvirlaa gjennemløber Sognet i sydvestlig Retning; et mindre Vandløb er

Lundbækken; mod Nordvest danner Arnaa paa en Strækning Grændsen. Flensborg-Løgumkloster Landevei (Bivei af 1ste Klasse) passerer Sognet.

I Sognet: Byerne Ravsted med Kirke, Præstegaard, Skole og 3 Kroer, Fogdrup med Skole og Kro, Havsted med Skole, Korup med Skole, Hynding, Hessel og Hornse; endvidere Stormsgaarde 2 Gaarde, Høgsholt 2 Gaarde. Store-Knivsig 2 Gaarde, Lille-Knivsig 2 Huse og Hyndingholm 2 Huse Ialt i Sognet Præstegaarden, 11 Heelgaarde, 29 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 24 $\frac{1}{2}$ Gaarde. og 13 $\frac{1}{4}$ Gaarde samt 33 Huse med Jord og 21 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 10 Gaarde og 13 Huse

Indvaanere: 976. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører for Størstedelen under Slogs Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Danner Tønder Amts 72de, 73de og 74de Lægd. Den største Deel af Byerne Korup og Hessel, Knivsig og nogle Steder i Byen Ravsted høre under Løgumkloster Amts Fogderi Ravsted, Løgumkloster Amtstue- og Huusfogeddistrict, men med Thingpligtighed til Slogs Herred; danner Løgumkloster Amts 38te og hører til 39te Lægd.

Enkelte Steder i Byerne Ravsted og Fogdrup høre til det adelige Gods Søgaard, med Thingpligtighed til Lundtofte Herred, Skatterne indbetales til Godsinspectoratet for Søgaard og Aaretoft Godser; de danne det 2det Angler adelige Godsdistricts 46de Lægd. Kirken eier en Capital paa 3283 Rd. og har desforuden en fast aarlig Indtægt af 107 Rd. Præstekaldet er et Valgkald; Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1850 Rd.

Kirken, der er bygget af Muursteen, er hvælvet, den spidse Bue fremherskende i Bygningsformen; afstumpet Taarn; Altertavle af Billedskjærerarbeide, i Midten Treenigheden, paa Siderne St. Maria og St. Laurentius.

Johannes Zoega fødtes 7de October 1742 i Ravsted, hvor hans Fader Poul Christian Zoega dengang var Præst (see foran).

Burkal Sogn omgivet af Hostrup, Holsted, Bylderup, Tinglev, Medelby, Ladelund, Sønder-Løgum og Udbjerg Sogne. Kirken omtrent midt i Sognet, 1 $\frac{3}{4}$ Miil øst for Tønder og 3 $\frac{1}{4}$ Mile nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 15,837 Tdr. Land, er temmelig fladt og i den vestlige Deel lavtliggende, med betydelige Hede- og Kjørstrækninger, især i den sydlige Deel; Jordsmonnet, der i den vestlige Deel er af sandmuldet Beskaffenhed, er i den østlige Deel mere sandet og mager. Sognet gennemstrømmes af forskellige af Vidaaens Tilløb, nemlig Hvirlaa, der danner Grændsen mod Nord, Slogsaa, Grenaa og Sønderaa (ogsaa kaldet Jyndeivad-Møllestrøm); disse Vandløb flyde tildeels gennem gode Enge. Tønder-Flensborg og Tønder-Aabenraa Landeveie passere Sognet.

I Sognet: Burkal Kirke, eenligt beliggende 1/6 Miil nord for Burkal By ved Tønder-Flensborg og Tønder-Aabenraa Landeveies Forening, Byerne Burkal med Præstegaard, Skole, den større Bondegaard Vestergaard og de 2 udflyttede Kroer Saxborg (Brevsamlingssted) og Skovhuus, Rends med Skole, 2 Kroer, 1 Klædefabrik, 1 Dampbrænderi og 2 større Bøndergaarde, Store-Jyndeved med Skole, Kro og en Vand- og Stampemølle, Lille-Jyndeved, Stade, Lydersholm (paa Generalstabens Kort Lyrsholm) med Skole og den udflyttede Veierskro, Nolde med Skole, Stemmild, Lund med Skole og Kro, Bov (Vester-Bov) med Kro; endvidere Stamparcellen af Gaarden Grøngaard med 269 Skattetønder, de større Bøndergaarde Vraagaard og Pedersmark. Særskilt benævnte Steder ere Aabøl 2 Gaarde, Teptoft 2 Gaarde, Kværnholt 1 Gaard og 2 Huse, Blomsgaard 1 Gaard, Bovskov 1 Gaard, Reisholm, Flydsholm, Lønsholm, Østerholm og Lille-Tønde Kro. Ialt i Sognet Præstegaarden, 8 større Gaarde, 23 Heelgaarde, 7 3/4Gaarde, 17 1/2Gaarde, 31 1/4Gaarde og 30 endnu mindre Gaarde samt 125 Huse med Jord og 43 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 25 Gaarde og 42 Huse.

Indvaanere: 1884. Landbrug er Hovederhvervet. Klædefabriken i Rends beskæftigede i 1861 15 Mennesker og producerede 760 Alen Klæde og 14,000 Alen Multum.

Sognet hører under Slogs Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder). Danner Amtets 81de, 82de, 83de og 84de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict. Kirken eier en Capital paa 10,000 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 2500 Rd.

Kirken, opført af Muursteen, har Apsis og tilhører Rundbuetiden; havde tidligere et høit Taarn, men dette afbrændte ved Lynild 1783, nu kun et lidet Træspær; Choret er hvælvet. Skibet har fladt Loft; Altertavle med Træsnit forestillende Lidelseshistorien,

Sognets Navn skrives i D. Atl. (og Schrøders Topographi) Burkarl. Ved Nolde har fordum ligget en Herregaard, hvis sidste Eier Tyge Nold nævnes i Kæmpeviserne; i det 14de Aarhundrede eiedes den af Peder Ebbeson "de Nylle." Der findes endnu Ruiner af Gaarden.

Grøngaard (Grünhof, Gronenhagen) var en fyrstelig Gaard, som blev opført 1574 af Hertug Hans den Ældre, men nedlagdes og udparcelleredes 1775.

Lydersholm er opkommet ved Delingen af en Gaard af samme Navn; allerede 1237 havde Løgum-Kloster her en Vandmølle, Jorder og Fiskedamme; disse Eiendomme bortbyttedes 1503 til Hertug Frederik,

Ogsaa Vraagaard var i det 15de Aarhundrede en Herregaard, der eiedes af Erik Sture 1490, og 1496 af Ditlev v. d. Wisch; den blev overladt Løgum-

Kloster, men blev senere som Avlsgaard forbundet med Hastrupgaard i Bylderup Sogn.

Hvor Landeveien fører forbi Burkal Kirke, er af Slogs Herred reist et Monument til Minde om Kong Frederik VI's Tilbagekomst fra de ved Vandfloden hærjede Egne i Aaret 1825.

Tinglev Sogn omgivet af Burkal, Bylderup, Bjolderup, Uge, Kliplev, Holbøl, Bov og Medelby Sogne. Kirken nordostligt i Sognet, 3 Mile syd for Tønder og 2 Mile sydvest for Aabenraa. Arealet, ca. 13,492 Tdr. Land, er høitliggende, bølgeformigt med toppede Lyngbakker i den nordlige Halvdeel, men derimod temmelig fladt i den sydlige, der næsten ganske bestaaer af en vidtstrakt Hede- og Kjørstrækning; dog findes der ogsaa endeel Hede og Mose i den nordlige Deel, hvoriblandt endeel af den forøvrigt i Bjolderup Sogn liggende store Ulvemose indtager en betydelig Strækning; Jordsmonnet er af mager, sandet og skarpsandet Beskaffenhed, ofte med Ahlunderlag.

De tvende Tinglev Søer, der høre til de adelige Godser Søgaard og Aaretoft, ere af den nuværende Besidder udtørrede i de sidste Aar og forvandlede til gode Enge, der have megen Betydning i denne magre Egn. Grenaa, der optager Terkelsbølaa, og Geilaa, der optager Bjerndrupaa og flere mindre Aaløb, gennemstrømme Sognet i vestlig Retning. Tønder-Flensborg og Flensborg-Løgumkloster Landeveie (resp. mindre Landevei og Bivei af 1ste Klasse) passere Sognet.

I Sognet: Byerne Tinglev med Kirke, Præstegaard, Skole og 3 Kroer, Broderup med Skole, Egebæk, Kravlund med Skole og Kro (Brevsamlingssted), Gaardeby med Kro, Terkelsbøl med Skole og 2 Kroer, Vippel, Veistrup med Skole og Kro, Colonistbyen Sophiendal med Skole; endvidere Stamparcellen af den udparcellerede adelige Gaard Stoltelund; særskilt benævnte Steder ere Visgaarde 2 Gaarde, Klokkehuus, Lundbæk, Skjelbæk, Dybbølgaarde, Gerrebæk Kro og Rødebæk Kro. Ialt i Sognet Præstegaarden, Stoltelundgaard, 8 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 36 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 32 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 21 endnu mindre Gaarde samt 73 Huse med Jord og 19 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 41 Gaarde og 31 Huse.

Indvaanere: 1301. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører for Størstedelen under Tønder Amt, Slogs Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Tønder Physicatdistrict (Tønder); Tønder Amts 78de, 79de og 80de Lægd. Byen Vippel hører under Løgumkloster Amts Fogderi Ravsted, men med Thingpligtighed til Slogs Herred, Løgumkloster Amtstue- og Huusfogeddistrict, og hører til Amtets 33te Lægd.

Til det adelige Gods Stoltelund med Skatters Indbetaling til Godsinspecturen, men med Thingpligtighed til Slogs Herred hører Stoltelund med Klokkehuus og øvrige Parceller samt Byerne Bistrup og Gaardeby. Til de adelige Godser Søgaard og Aaretoft i Lundtoft Herred under Aabenraa Amt høre

de 2 Visgaarde og 3 Gaarde Terkelsbøl; Skatterne indbetales til Godsinspecteuren. Disse til adelige Godser hørende Gaarde danne det 2det Angler adelige Godsdistricts 31te, 32te og 34te samt 44de Lægd. Kirken eier en Capital paa 986 Rd. og har desuden en aarlig Indtægt af 60 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1560 Rd. Sognet eier et Legat paa 106 Rd., hvoraf Renten fordeles af Præsten til Huusarme.

Tinglev Kirke, 120 Fod lang, er opført af Kampesteen med rund Chorafslutning og tilhører Rundbueperioden. Taarn af Muursteen, paa dette et 133 Fod høit, gennembrudt Spiir, hvorfra 22 Kirker tælles; særdeles smukt skaaren Prædikestol; series pastorum. Kun Choret er hvælvet; Kirken selv har fladt Loft. Det ældre Taarn afbrændte ved Lynild 1783; det nuværende er opført 1810.

Stoltelund Gods, som indtil 1725 hørte til Søgård (Klipleve Sogn, Aabenraa Amt) under Familien Ahlefeldt, blev 1741 af Etatsraadinde Grund skjænket til en af hende oprettet Stiftelse for Præsteenker i Bredsted. Godset er parcelleret 1786; efter Statshaandbogen for 1862 har det 407 Indvaanere, Taxationsværdi 74,105 Rd.

I dette Sogn findes en ældgammel Jordvold, der har Retning i Nord og Syd med en foranliggende Grav mod Øst henimod Tinglev Sø. Den kaldes Olmersdige eller Ollemevold, ogsaa, sandsynligviis for at betegne dens Ælde, "Holger Danskes Dige." Naar Nicolaus Outzen antager, at den er "*opført af de til England dragende Angler til Værn for de Tilbageblivende mod Danske og Friser*", da vises det Urigtige i denne Hypothes ved Beliggenheden af Graven, der da maatte have været mod Vest.

Heelt op igjennem Jylland findes paa forskjellige Steder saadanne Volde og det væsentlig i nordsydlig Retning (see Stat.-topogr. Beskr. af Kongeriget Danmark II. om "Rammedige" i Ramme Sogn, S. 742, om "Fandens Dige" i Ikast Sogn S. 771, om "Margrethedige" i Øster-Nykirke Sogn S. 886, om "Trædige" i Leirskov Sogn S. 998); man tør vistnok antage, at disse ere Minder fra en Periode, hvor tvende Folkestammer, den ene mod Øst, den anden mod Vest paa Halvøen, have ført Kampe mod hinanden. En Undersøgelse, som Hs. Majestæt Kongen i 1861 lod foretage af nogle af de omkring Rammedige liggende Gravhøie, henviste ved de deri fundne Oldsager fornemmelig til Steenalderen.

Sognet, som nu er skovløst, har i gamle Dage havt store Skove, hvoraf efter D. Atl. Tømmeret i Kirken skal være taget.

I Byen Tinglev er Historikeren og Oldgrandskeren Nicolaus Outzen født 1752.

Bylderup Sogn omgivet af Høisted, Ravsted, Bjolderup, Tinglev og Burkal Sogne. Kirken vestligt i Sognet, 2 1/8 Mile øst nordøst for Tønder og 3 Mile sydvest Aabenraa. Arealet, ca. 8017 Tdr. Land, er høitliggende og fladt

skraanende mod Vest med endeel Hede, der ikke er meget tjenlig til Opdyrkning; Jordsmonnet er af sandmuldet og mager sandet Beskaffenhed med Underlag af rød Sand og ofte Ahl, der dog ligger saa dybt, at den ikke skader Vegetationen.

Grønaa gjennemløber Sognet i vestlig Retning og optager paa sin høire Bred Terkelsbølaa og Slogsaa, hvilken sidste dannes af Sottrupbæk og Lundbæk; Nordvestgrænsen dannes af Hvirlaa; alle disse Aaløb flyde gennem smalle men gode Engstrækninger. Tønder-Aabenraa og Flensborg-Løgumkloster Landeveie (resp. mindre Landeveie og Biveie af 1ste Klasse) passere Sognet.

I Sognet: Byerne Bylderup med Kirke, Skole, 2 Kroer, i den ene Slogs Herreds Thingstue, og en større Bondegaard, Lændemark med Præstegaard og Kro, Sottrup, Bredvad med Skole og Kro, Duborg, Fredstrup, Hastrup med Kro og en større Bondegaard samt Cancelligodset Hastrupgaard; endvidere Hedegaard, større Bondegaard med Dampbrænderi (det øvrige af Byen Heds, bestaaende af smaa Parcelsteder, er nu udflyttet) Sollingvraa 2 Gaarde, 1 Huus og 1 Vandmølle, Karlsvraa 1 Gaard og 1 Huus, Nymølle 1 Gaard og 1 Huus ialt i Sognet Præstegaarden, Cancelligodset Hastrupgaard, 3 større Bøndergaarde, 2 Heelgaarde, 14 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 22 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 16 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 15 endnu mindre Gaarde samt 51 Huse med Jord og 26 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 18 Gaarde og 25 Huse.

Indvaanere: 911. Landbrug er Hovederhvervet. Blandt Huusflidsgjenstande forfærdiges endeel Multum, der afsættes til Vestkysten.

Sognet hører for Størstedelen under Slogs Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Tønder Physicatdistrict (Tønder), og udgjør Amtets 75de, 76de og 77de Lægd samt 65de Lægd (Hastrupgaard).

Til Løgumkloster Amts Fogderi Ravsted høre nogle Steder i Byerne Bylderup, Lændemark, Bredvad og Sottrup, Løgumkloster Amtstuedistrict og Huusfogeddistrict, men med Thingpligtighed til Slogs Herred; de høre til Løgumkloster Amts 40de Lægd. Til de adelige Godser Søgaard og Aaretoft i Aabenraa Amt, Lundtoft Herred, hører 1 Gaard i Byen Sottrup, Skatterne indbetales til Godsinspectoratet, hører til 2det Angler adelige Godsdistricts 46de Lægd. Præstekaldet er Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1550 Rd.

Bylderup Kirke var udentvivil Herredets Hovedkirke; den var helliget "Vor Frue"; fladt Loft i Skibet, hvælvet i Choret; Taarn med Gavltag istedetfor det 1689 af Lynilden ødelagte, der havde Spiir; de runde Buer, der findes paa en Deel af den udvendige Gesims, betegne Kirkens høie Ælde; aaben Begravelse for Hastrupgaard, ovenover denne et Maleri forestillende Herredsfogden Nis Hensen (død 1616), (en Sønnesøn af efternævnte Nis Henriksen) med Hustru og 12 Børn, ved Siden deraf deres Slægtsregister.

Karlsvraa var allerede i den første Halvdeel af det 13de Aarhundrede en adelig Gaard, som hvis Eier da nævnes en Ridder "Lago de Karlsvraah; i det 15de Aarhundrede tilhørte den Familien Rantzau, som solgte den til Hertug Frederik (senere Kong Frederik I). Den udgjorde derefter et Fogderi, som hørte til Amtet Maarkjær, og kom ved dette Amts Ophævelse 1777 til Slogs Herred.

Blandt Hastrupgaards Eiere mærkes Herredsfogden Nis Henriksen, som 1524 talte Frederik I.'s Sag paa Urnehoved-Thing. men kun med Livsfare undkom fra Thinget; til Belønning blev Gaarden privilegeret.

Hans Kofte, gjennemboret af Pile, hvormed Bønderne beskjøde ham, hang i Bylderup Kirke indtil henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. Siden 1754 tilhører Hastrupgaard Familien Sönnichsen.

Kjær Herred

med de indenfor Herredets Grændse liggende 8 adelige Godser,

det sydøstligste i Tønder Amt, omgives af Slogs, Tønder, Viding og Bøking Herreder samt af Flensborg og Bredsted Amter. Herredets Fladeindhold er ca. 7 kvadrat Miil. Det omfatter Læk, Karlum, Medelby, Ladelund, Sønder-Løgum, Humtrup, Brarup, Klægsbøl, Enge og Stedesand Sogne, samt endeel af Nørre-Haksted og Valsbøl Sogne.

Herredets største Deel tilhører Hedesletternes Terrain, der her, som Navnet antyder, er gennemdraget af talrige Kjær; mod Vest slutte sig hertil betydelige Marskstrækninger, saaledes mod Nordvest "Kjærherreds Gammel Gudskog", 2250 Dagslet (indvunden tilligemed Høier Marsk og Møgeltønder Marsk, da i Aaret 1555 et Dige lagdes fra Høier over Rudbøl og Lægan til Greisbøl); mod Vestklægsbøl Kog (1316 Dagslet), mod Sydvest Snattebøl Kog og Enge Kog. Desuden hører herhen en Deel af Gudskog (Kjærherreds Gudskog, 3593 Dagslet).

Skov mangler Herredet næsten aldeles. Kun i Sognene Medelby og Ladelund ere Eiendommene sluttede Steder, hvorimod saadanne ikke findes i den øvrige Deel af Herredet paa Grund af den der gjældende fuldstændige Udstykningsfrihed. Indvaanernes Antal var efter Folketællingen i 1860 ca. 11,300. Eiendommenes Antal og Størrelse anføres efter en Klassifikation, som for Aaret 1859 er foretaget af vedkommende locale Embedsmænd i Forhold til Eiendommene i de tilgrændsende Districter, hvor en fast Gaardinddeling have. Ifølge denne Klassifikation fandtes i Herredet 17 Jordbrug større end en Heelgaard, 11 Præstegaarde, 41 Heelgaarde, 43 3/4Gaarde, 116 1/2Gaarde, 175 1/4Gaarde og 268 endnu mindre Gaarde, samt 733 Huse med Jord og 279 Huse uden Jord.

De i Herredet beliggende 8 adelige Godser høre til det 2det Angler adelige Godsdistrict. Ved § 2 af Patent 31te Marts 1860 er anordnet Anlæggelsen af den fortiden i Arbeide satte Chaussee "*fra Tønder i Retning af Klægsbøl, Lindholm og Stedesand gennem Bredsted ned til Husum Chaussee*". Denne Chaussee gaer

for Kjær Herreds Vedkommende til Sønder-Løgum, derfra over Brarup til Klægsbøl og (efterat være ført gennem Bøking Herred, Lindholm Sogn) gennem Stedesand og Enge Sogne.

Læk Sogn omgivet af Klægsbøl, Karlum, Ladelund, Medelby, Nørre-Haksted, Enge, Stedesand og Lindholm Sogne. Kirken vestligt i Sognet, 2 1/2 Mile. syd sydøst for Tønder og 4 Mile vest for Flensborg. Arealet, ca. 15,900 Tdr. Land, er i den nordlige og østlige Deel fladt, men i den sydlige og vestlige Deel høitliggende og bakket, idet Langbjerget strækker sig ind over denne Deel af Sognet med temmelig brat Affald mod Lækaa og den flade, lavtliggende Marsk, hvoraf en Strækning findes i Sognets vestligste Deel (Snattebøl Kog). Betydelige Hedestrækninger findes i Sognet, og Jordsmonnet er, med Undtagelse af den nævnte Marskstrækning, af sandet og sandmuldet Beskaffenhed.

3 smaae Skovpartier (de eneste i Herredet) findes ved Fresenhavn, Høgelund og Gaarde. Lækaa gennemløber Sognet fra Øst til Vest med gode Enge paa begge Sider, og optager flere fra Nord og Syd kommende mindre Vandløb.

I Sognet: Læk By paa den nordlige Side af Lækaa, med Kirke, 2 Præstegaarde, 1 Skole, 1 Apothek, Postexpedition, Fattighuus, 12 Kroer, 2 Vindmøller, Ølbryggeri, Brændeviinsbrænderi, Farveri, alleslags Haandværkere, i Byen boer Herredsfogden og Thingskriveren samt 2 Læger og 2 Advocater; Byen har en Sparekasse; Markeder holdes i 3 Dage i Begyndelsen af October og Mandagen før Christi Himmelfartsdag med Kram, Kvæg og Trævarer, og desuden er der hver Tirsdag i hele Efteraars- og Foraarstiden Heste- og Kvægmarked; endvidere Byerne Agdrup med Skole, 4 Kroer og Vindmølle, Øster- og Midt-Snattebøl med Skole, Klintum med en lille Vandmølle og 3 Kroer, hvoraf de 2 ere udflyttede, Stadum med Skole, Vindmølle og 2 Kroer, Spragebøl, Sandager med Skole og Kro og Bølsbøl; de adelige Godser Høgelund, Fresenhavn, Gaarde, Lillehorn med Skole og Kro, og Bølsbøl; efterfølgende Samlinger af Beboelser og enkelte Steder ere for en stor Deel Parceller af de foranførte adelige Godser: Kallehave, Søvang, Søvangager, Tætvang, Holbæksvad, Nordtoft, Søndergaard, Iversager, Kjølsmark, Bjerg, Skodborg, Brylle, Frivilje, Nørre-Jørl, Kronborg, Smørholm, Kokkedal og enkelte Coloniststeder hørende til Colonien Wilhelminensfeld. Ialt i Sognet 2 Præstegaarde, 5 adelige Godser, 3 3/4Gaarde, 20 1/2Gaarde, 43 1/4Gaarde og 48 endnu mindre Gaarde samt 181 Huse med Jord og 70 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 18 Gaarde og 68 Huse.

Indvaanere: 2906 (hvoraf omtrent 1000 i Læk). Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet (de adelige Godser særlig ommeldte) hører under Kjær-Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (hele Sognet) (Nybøl), og udgjør Tønder Amts 4de, 5te og 6te Lægd.

De fornævnte adelige Godser tilligemed enkelte Steder, der høre til de adelige Godser Kjørherred og Klægsbøl i Klægsbøl Sogn og Boversted i Ladelund Sogn, høre til det 2det Angler adelige Godsdistrict med Thingpligtighed til Kjør Herred; Skatterne indbetales til de resp. Godskasserere; Godserne udgjøre det 2det Angler Godsdistricts 99de, 100de, 101ste, 105te, 107de, 108de og 110de Lægd.

Kirken har en aarlig Indtægt af 170 Rd. Ved Kirken er ansat en 1ste og 2den Compastor; begge disse Præstekald ere Valgkald. Kaldenes Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til resp. 1100 Rd. og 700 Rd. Kirkesproget er blandet.

De adelige Godsers Størrelse og Taxationsværdi samt Indvaanerantal anføres her efter Statshaandbogen for 1862.

Bølsbøl 87 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, 5600 Rd. Taxationsværdi, 13 Indv., Stamgd. 41 Tdr. L. á 260 kvadrat Roder, solgt 1854 for 13,866 Rd.

Fresenhavn 1564 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, 106,440 Rd. Taxationsværdi, 360 Indv., Hvdgd. 485 Dagslet, solgt 1853 for 64,000 Rd.

Gaarde 994 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, 50,670 Rd. Taxationsværdi, 102 Indv., Stamgd. 150 Dagslet, solgt 1857 for 25,920 Rd.

Høgelund 262 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, 21,840 Rd. Taxationsværdi, 23 Indv., Hvdgd. 263 Tdr. á 260 kvadrat Roder, solgt 1852 for 38,400 Rd.

Lillehorn 2041 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, 191,420 Rd. Taxationsværdi, 603 Indv., Hvdgd. 550 Dagslet, solgt 1861 for 60,000 Rd.

Kirken, sandsynligviis Herredets gamle Hovedkirke, er opført af Kampesteen med Taarn af Muursteen; paa Taarnet Spiir. Kirkens Loft er fladt, kun i den vestlige Ende en Korshvælving; smukt udskaaret Alterblad; gammelt Crucifix med Indskrift: "Betet für die heilige Margrethe"; Granit-Døbefont; Orgel. Kirken kaldes 1359: ecclesia beati Wyllehadi in Lekky.

Læk (i Valdemar II.'s Jordebog "Lecky") skal fordum, da Lækaa, medens Bøking og Viding Herreder endnu bestod af Øer, var seilbar, have været en Kjøbing. Ligeoverfor Byen paa den sydlige Side af Aaen laae det gamle Slot Lækhuus. Pladsen paavises endnu og der ere kiendelige Spor af Grave; i endnu levende Folks Tid er der fra Pladsen bortkjørt en Mængde Murbrokker; nu er den dækket med Grønsvær. Endnu 1578 udredede Sonke Petersen ifølge Amtsregistret 12 Mark "von Le Huus."

Den østlige Deel af Sognet indtage de adelige Godser Fresenhavn, Gaarde, Høgelund og Lilleborn, hvilke have deres Oprindelse fra den adelige Familie v. d. Wisch, og Bølsbøl, som tilhørte Familien v. Andersen i Klægsbøl, og udparcelleredes 1761.

Familien v. d. Wisch er meget gammel og besad i det 15de Aarhundrede store Rigdomme. Ditlef von der Wisch til Lütgenholm, en Søn af Wulf v. d. Wisch til Rundtoft, faldt Aar 1500 i Ditmarsken. Hans Søn Jürgen v. d. Wisch til Olpenæs (død 1763), besad Godset Fresenhavn, hvorfra han alt 1551 udskilte Byen Lillehorn, hvilken han gav sin Gemalinde til Livgeding. Af Jürgen v. d. Wischs Sønner havde Johan Olpenæs og Wulf Fresenhagen med Lillehorn og Ellund. Af Sidstnævntes Børn erholdt ved Skiftet 1604 Hans Fresenhagen og Johan Lillehorn. Fresenhagen blev ved Familien til 1669, da det kom til Claus v. Ahlefeldt til Gelting, hvis Søn Johan igjen solgte det til Claus v. Buchwalddt.

Senere gik det over til borgerlig Besiddelse, Høgelund var allerede fra Aar 1700 aflagt fra Fresenhagen som Enkesæde og senere frasolgt. Gaarde, tidligere en Meiergaard fra Fresenhagen, dannet af en efter 1604 nedlagt By, afhændedes 1780 fra Hovedgaarden.

Sognets ældste Byer Klintum og Stadum eiede fordem Engene og Sandstrækningerne, hvor nu Enge og Stedesand (s. disse Sogne) ligge. Ved Stadum laae en adelig Gaard Stadumgaard, hvis Besiddere i det 15de Aarhundrede var Familien "auf der Heide."

Karlum Sogn omgivet af Klægsbøl, Brarup, Sønder-Løgum, Ladelund og Læk Sogne. Kirken omtrent midt i Sognet, 1 3/4 Miil sydøst for Tønder og 4 Mile vest nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 5134 Tdr. Land, er forholdsviis høitliggende (Storhøi), og fladt skraanende mod Vest; i den sydlige Deel findes endeel mager Hedeland, og i den nordøstlige den store Karlum-Mose; Jordsmonnet er af sandet og let sandet Beskaffenhed. Karlumaa gjennemløber Sognets nordlige Deel.

I Sognet: Byerne Karlum med Kirken liggende ca. 1000 Alen vest for Byen, Præstegaard, Skole og Kro, Tinningsted med Skole og Kro, Læksgaarde med en større Gaard paa 106 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder; endvidere Gaarden Kemp og de to saakaldte Glasekroer og et Colonisthuus hørende til Colonien Louisenebene. Ialt i Sognet Præstegaarden, en større Bondegaard, 2 Heelgaarde, 4 3/4 Gaarde, 10 1/2 Gaarde, 9 1/4 Gaarde og 13 endnu mindre Gaarde samt 58 Huse med Jord og 5 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 8 Gaarde og ca. 50 Huse.

Indvaanere: 723. Landbrug er Hovederhvervet. Fra Karlum-Mose afsættes en betydelig Deel Tørv til Marskegnene.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 16de og 17de Lægd.

Nogle til de adelige Godser Lillehorn og Klægsbøl hørende Steder ere thingpligtige til Kjær Herred; Skatterne indbetales til de resp. Godskasser; de høre til det 2det Angler adelige Godsdistricts 99de og 102det Lægd.

Hele Sognet udgjør et Sognefogeddistrict. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1400 Rd. Kirkesproget er blandet.

Kirken, opført af Kampesteen og Muursteen, er uden Taarn, med fladt Loft; Orgel, skjænket 1833 af en Gaardmand i Sognet. Paa Kirkegaarden et Klokkehuus.

Sydligt i Sognet paa Præstegaardens Mark findes enkelte Murbrokker af et forhenværende Capel "Jesu Blütlein" (Helligblods Capel). Paa "Storhøi" sydvest for Kirkebyen, paa hvis sydlige Skraaning findes mærkelige Befæstningslinier, kan man tælle 40 Kirker.

Den bekjendte Jurist og Historiker Etatsraad og Professor Andreas Højer var født 1690 i Karlum, hvor hans Fader var Præst. Medlemmer af Familien Højer vare i 4 Slægtled fra Fader til Søn gjennem 130 Aar, 1617 - 1747, Præster i Karlum. Stiftsprovst Henrik Georg Clausen var ligeledes en Præstesøn fra Karlum, født der 1759.

Den store Skov Brannslund eller Brannsvolt har strakt sig herover Sognet; Trærødderne findes i Karlum-Mose og paa de lyngbegroede Sandbanker med Jordunderlag, fordetmeste omstyrtede fra N. V. til S. O. og forkullede, som om Skoven var nedbrændt ved Nordvestvind, hvad Sagnet bekræfter. Fyrretræerne kløves til Lysepinde, de saakaldte Karlummer-Lys, der ere meget brugte paa Egnen.

I Egnens mange Gravhøie fandtes ikke sjældent Liigkister af smukt hugne Steen, der nu ofte bruges som Vandtruge.

Medelby Sogn omgivet af Læk, Ladelund, Burkal, Tinglev, Hanved, Valsbøl og Nørre-Haksted Sogne. Kirken sydligt i Sognet, 3 1/4 Mile sydøst for Tønder og 2 1/4 Mile vest nordvest for Flensborg. Arealet ca. 14,711 Tdr. Land, er høitliggende med jevnt Fald mod Vest; de høieste Punkter, hvorfra haves en viid Udsigt, ere Lund torp (174 Fod) og Stoltbjerg. I Sognet har tidligere været endeel Skov, hvoraf endnu findes Rester i Bøgslund-Krat og Jarlund-Eng; nu findes der betydelige Hedestrækninger, især i den nordlige Deel; mod Øst ligger den store Jarlund-Mose, i den sydlige Deel de store Engstrækninger Grolmeng, Medelby-Eng og Østerby-Eng; Jordsmonnet er af sandet og let sandet Beskaffenhed.

I dette paa Høideryggen beliggende Sogn have 3 af Slesvigs større Vandløb deres Udspring, nemlig et af Vidaaens Tilløb, der under Navn af Skjelbæk paa en Strækning danner Grændsen mod Nord, Lækaaens forskjellige Kilder (en af dem danner paa en Strækning Vestgrændsen, to andre sydligt ere Langvad og Horsbæk) og endelig en af Søholmaaens Arme, der under Navn af Valsbæk danner Grændsen mod Øst. En mindre Landevei fra Flensborg til Tønder passerer Sognet.

I Sognet: Byerne Medelby med Kirke, Præstegaard, Skole og 2 Kroer, Vestby med Skole og Kro, Bøgslund, Jarlund med Skole og Kro, Holt, Østerby med Skole og Kro, Skaflund (Skovlund) med Skole og 2 Kroer; af Byen Valsbøl 2 Gaarde og 2 Huse; endvidere Aabro 2 Gaarde og 1 Huus, Horsbæk 2 Gaarde, Strøsand 3 Huse med Kro. Bøgethuse 2 Gaarde og 1 Huus og endelig nogle paa Heden liggende Colonisthuse hørende til Colonien Friedrichshof. Ialt i Sognet Præstegaarden og ca. 300 større og mindre Eiendomme, hvoraf omtrent 110 kan henføres til Gaarde og Resten til Huse.

Indvaanere: 1678, hvoraf 53 i Bøgslund, 17 i Valsbøl og 355 i Skaflund. Landbrug er Hovederhvervet. Fra Jarlund-Mose afsættes endeel Tørv og Tørvekul. Ved Aabro et Teglværk.

Sognet hører for Størstedelen under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 20de, 21de og 22de Lægd. Sognet udgjør eet Sognefogeddistrict.

Til Flensborg Amt, Vis Herred, Flensborg Amtstuedistrict, men Tønder Huusfogeddistrict hører Byen Bøgslund, der hører til Flensborg Amts 12te Lægd. I kirkelig Henseende hører Skaflund til Nørre-Halsted Sogn, Vis Herred, Flensborg Amt, og de 2 Gaarde og 2 Huse i Valsbøl tilligemed den øvrige By til samme Herred og Amt. Kirken eier en Capital paa 293 Rd. og har en aarlig Indtægt af 56 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1900 Rd. Kirkesproget er blandet.

Kirken er en temmelig lang og smal Bygning; Skibet af utilhugne Steen, Choret af Muursteen, den har et Taarn, for Størstedelen af Kvadersteen, der sees i viid Omkreds, og fra hvilket man kan tælle 30 Kirker; fladt Loft.

De ældste Navne, man finder for Medelby, "Mathelboü", "Mathbuy", have vistnok deres Oprindelse af Made eller Eng.

Bøgslund var forhen en adelig Gaard, som 1584 af Diderik Henke blev solgt til Flensborg Amt, hvorfor Byen endnu er forbleven under Vis Herred i dette Amt. Ved Strøsand stod i det 15de og 16de Aarhundrede et Capel, som blev nedbrudt ved Reformationen, og hvoraf der endnu, da D. Atl. udkom, fandtes Rudera.

Johannes Callison (Calixtus) var i 50 Aar Præst i Medelby, og døde i Embedet 1678, 80 Aar gammel; han var Fader til den berømte Theolog Georg Calixtus, Professor ved Universitetet i Helmstadt; fra en anden Søn af Johannes Callissøn nedstammer Familien Callisen.

Om Hans Nansen af Østerby, der forjog de svenske Dragoner, see Biernatzkis Folkekalender, 2den Aargang S. 72.

Ladelund Sogn omgivet af Medelby, Læk, Karlum, Sønder-Løgum og Burkal Sogne. Kirken sydligt i Sognet, 2 Mile sydøst for Tønder og 3 1/2 Mile vest nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 10,068 Tdr. Land, er høitliggende med Vestskraaningens flade Bakkestrøg mod Marsken; de høieste Punkter ere Ladelund-Bjerg og Bramstedhøi; i Sognets nordlige Deel fremtræde disse Bakkestrøg i golde Sandbanker, kun sparsomt bevoxede med Lyng; i den sydlige og østlige Deel findes betydelige Eng- og Mosestrøg; Jordsmonnet er af skarpsandet, sandet og sandmuldet Beskaffenhed.

Karlumaa udspringer i Sognets sydlige Deel; en Arm af Lækaa danner Østgrænsen, og et af Vidaaens Tilløb danner under Navn af Lillestrøm Nordgrænsen.

I Sognet: Byerne Ladelund med Kirke, Præstegaard. Skole, 2 større Bøndergaarde og 2 Kroer, Vestre med Skole, 2 større Bøndergaarde og 2 Kroer, Bramsted med Skole, Boversted med Biskole, (opstaaet ved Udparcelleringen af det adelige Gods af samme Navn); endvidere følgende Samlinger af Beboelser og enkelte Steder: Bramstedlund, Klint, Kongsager, Bærbækgaard, Hedegaard, Bækhuus, Ladelund Mølle, 2 Vindmøller, og enkelte Colonisthuse hørende til Kolonien Wilhelminenfeld. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 større Bøndergaarde, 3 Heelgaarde, 5 3/4Gaarde, 30 1/2Gaarde, 5 1/4Gaarde og 21 endnu mindre Gaarde samt 58 Huse med Jord og 20 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 19 Gaarde og 13 Huse.

Indvaanere: 980. Landbrug er Hovederhvervet. I Sognet produceres endeel Tørv, der fornemmelig afsættes til Marskegnene.

Sognet hører for Størstedelen til Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder) og Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Tønder Amts 18de og 19de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict.

Til det adelige Gods Boversted hører Byen Boversted; til det adelige Gods Lillehorn i Læk Sogn høre 4 Steder i Byen Vestre, Thingpligtighed til Kjær Herred; Skatterne indbetales til de resp. Godskasser; de høre til det 2det Angler adelige Godsdistricts 107de og 99de Lægd.

Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1500 Rd. Fattigvæsenet eier flere Legater til et Beløb af 1233 Rd. Kirkesproget er blandet.

Kirken, af Muursteen, er uden Taarn og Hvælvinger; Klokkehuus paa Kirkegaarden. Den skal være bygget 1404; tidligere var her et Capel, Annex til Karlum.

Det adelige Gods Boversted, der bestaaer af Byen Boversted i dette Sogn og Søvang i Læk Sogn, har ifølge Statshaandbogen for 1862 et Areal af 642 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder med 27,840 Rd. Taxationsværdi og 89 Indvaanere.

1608 nævnes Arvingerne efter Anders Andersen (von Andersen) som Eiere af Boversted; derefter kom Godset i Forening med Klægsbøl (see dette) til Rantzauerne og senere til Ahlefelderne. Godset er udparcelleret, og Beboerne eie deres Steder; til Stamparcellen beliggende i Boversted By hører efter Schröder 185 Dagslet Land.

Sønder-Løgum Sogn omgivet af Udbjerg, Burkal, Ladelund, Brarup og Humtrup Sogne. Kirken, sydligt i Sognet, 1 Miil sys sydøst for Tønder og 4 1/2 Mile vest nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 5933 Tdr. Land, bestaaer i den sydlige og østlige Deel af golde, mod Øst med sparsomt Lyng bevoxede Sandbanker, der have Fald mod Nordvest, hvor de efterhaanden gaae over til lavtliggende side Eng-, Kjær- og Mosestrækninger og mod Nord til Marskland (en Deel af Kjærherreds Gammel-Gudskog); Jordsmonnet, der i den sydlige og østlige Deel er sandet og skarpsandet, bestaaer i den nordvestlige af god Marskbund.

Sønderaaen, der er et af Vidaaens mange Tilløb, danner Nordgrænsen; den optager her i Sognet et mindre Aaløb; begge disse Aaløb ere tildeels omgivne af Sommerdiger.

I **Sognet**: Byerne Sønder-Løgum, omgivet mod Nord og Syd af Sandbakker, med Kirke, Præstegaard, Skole, Fattighuus, Ølbryggeri, Brevsamlingssted, 4 Kroer og Vindmølle, Ellehoved med Skole, Vimersbøl med Skole; endvidere Vøvlund 3 Gaarde, Struksbøl 2 Gaarde, Ullumbjerg 1 Gaard, Vindtved 1 Gaard, Nyland 1 Huus, Gulum 1 Huus og nogle Colonisthuse hørende til Colonien Louisenebene. Ialt i Sognet Præstegaarden, 8 Heelgaarde, 11 3/4Gaarde, 17 1/2Gaarde., 5 1/4Gaarde. og 2 endnu mindre Gaarde samt 60 Huse med Jord og 60 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 6 G. og 21 H.

Indvaanere: 1030. Landbrug er Hovederhvervet. Fra Moserne, der dog nu ere meget medtagne, afsættes en betydelig Deel Tørv, fornemmelig til Marskegnene. De store Drifter af Kreaturer og Sviin, der passere gjennem Sognet til de store Markeder i Læk og Husum, give Kirkebyen endeel Næring; de Fattiges Antal, der før var stort, er nu i betydelig Aftagende.

Sognet hører udelukkende under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict Nybøl); det danner Amtets 13de, 14de og 15de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict. Kirken eier en Capital paa ca. 9000 Rd. foruden en aarlig Indtægt af 111 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1200 Rd. Kirkesproget er blandet.

I Sønder-Løgum findes en Sparekasse.

Kirken (St. Maria) har i Begyndelsen kun været et Capel, men er senere udvidet og er nu meget lang (50 Alen). Den er opført af Muursteen; dens ældste Deel viser Spor af Rundbuen; Hvælvinger saavel i Skib som i Chor; intet Taarn,

men Klokkehuus af Træ paa Kirkegaarden; malet Alterblad; ogsaa et ældre Alter er opbevaret i Kirken; Granit-Døbefont.

Sognet kaldes Sønder-Løgum til Adskillelse fra Nørre- og Øster-Løgum. Den store Kirkeby leed meget af Ildebrand Mikkelsdag 1795, da der brændte 45 Huse. Vimersbøl skal tidligere have hørt til Humtrup Sogn; dog forekommer alt 1492 "Wymersbüll in Lügum Karspel."

Humtrup Sogn omgivet af Sønder-Løgum, Brarup, Nykirke og Udbjerg Sogne. Kirken midt i Sognet, 1 Miil syd for Tønder og 5 Mile vest nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 1988 Tdr. Land, bestaaer af en større sydlig Deel, der er fladt mod Marsken skraanende Geestland, og en mindre nordlig Deel, der er Marskland, hørende til Kjær Herreds Gammel-Gudskog; Jordsmonnet, der i den større sydlige Deel er af ret god sandet Beskaffenhed, er i den mindre nordlige Deel god Marskbund. I den nordlige Deel af Sognet ligger den lille Hasbjerg-Sø.

I Sognet: Byerne Humtrup med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og en større Bondegaard, i nær Forbindelse med Kirkebyen Byen Grelsbøl med Kro og 2 større Bøndergaarde, Krakebøl med en større Bondegaard og Kalebøl; endvidere Gaarden Humtrupgaard; i Kjær Herreds Gammelkog ligge den større Marskgaard Flydsholm og Marskgaarden Hasbjerg. Ialt i Sognet Præstegaarden, 5 større Bøndergaarde, 2 Heelgaarde, 3 3/4Gaarde, 6 1/2Gaarde, 8 1/4Gaarde og 16 endnu mindre Gaarde samt 26 Huse med Jord og 39 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 5 Gaarde og 2 Huse.

Indvaanere: 601. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører udelukkende under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 11te og 12te Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1060 Rd. Kirkesproget er blandet.

Kirken, opført af Muursteen, uden Taarn og Hvælvinger, 60 Alen lang, men kun 15 Alen bred, skal tidligere have ligget paa et andet Sted i den nuværende Gudskog, hvilket paa Meiers Kort betegnes ved "Alt Hump-Kirch." Paa Kirkegaarden er et Klokkehuus. I gamle Registre forekommer ogsaa en Kirke i Kalebøl.

Brarup (Braderup) Sogn omgivet af Humtrup, Sønder-Løgum, Karlum, Klægsbøl og Nykirke Sogne. Kirken midt i Sognet, 1 1/2 Miil syd for Tønder og 4 3/4 Mile vest nordvest for Flensborg. Arealet, ca. 3468 Tdr. Land, er for Størstedelen fladt Geestland; vestlig hører en Deel af Gudskogen her til Sognet; i den østlige Deel findes mager Hedeland; Jordsmonnet er, med Undtagelse af Marsklandet, af sandet og sandmuldet Beskaffenhed.

Karlumaa danner paa en Strækning Sydøstgrænsen, hvorpaa den deler sig i Kjærherreds Gudskogsstrøm, der danner paa en Strækning Sognets Sydgrænde,

og Treherreds Gudskogsstrøm, hvilket sidste Vandløb er forsynet med Sommerdiger.

I Sognet: Byerne Brarup med Kirke, Præstegaard, Skole, Fattighuus og 2 Kroer, Holm med Kro, Ophusum med Skole og 2 Kroer (endeel af Gaardene i Byerne Holm og Ophusum ligge paa opkastede Værfter); Brarup Vindmølle og nogle Colonisthuse hørende til Colonien Louisenebene. Ialt i Sognet Præstegaarden, 12 Heelgaarde, 7 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 6 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 3 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 9 endnu mindre Gaarde samt 61 Huse med Jord og 38 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 1 Gaard og 8 Huse.

Indvaanere: 834. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 9de og 10de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict.

Kun nogle enkelte Steder i de 3 Byer høre under de adelige Godser Klægsbøl og Kjærherred i Klægsbøl Sogn og Lillehorn i Læk Sogn, med Thingpligtighed til Kjær Herred, men med Skatters Indbetaling til de resp. Godskasser; de høre til det 2det Angler adelige Godsdistricts 99de, 102det og 106te Lægd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kan ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 900 Rd. Kirkesproget er blandet.

Kirken, af Muursteen, hvælvet, er ret anseelig med sit pyramidale Taarn, der sees i en viid Omkreds. J. N. Schmidt antager, at den er opført i det 13de Aarhundrede.

Brarup Sogn var ligesom Ladelund tidligere Annex til Karlum Sogn. Paa Byen Ophusums Mark. paa et Sted kaldet "Kirchhofstelle", skal fordem have staaet en Kirke, som J. N. Schmidt antager for den samme som Kalebøl Kirke (s. Humtrup Sogn).

Klægsbøl Sogn omgivet af Brarup, Karlum, Læk, Lindholm og Nybøl Sogne. Kirken nordligt i Sognet, 1 $\frac{3}{4}$ Miil syd for Tønder og 2 $\frac{3}{4}$ Mile nord nordvest for Bredsted. Arealet, ca. 3951 Tdr. Land, bestaaer i den østlige Halvdeel af Geestland, der falder temmelig brat ned mod det flade Marskland, hvoraf den vestlige Deel bestaaer (Klægsbøl Kog og noget af Gudskog); i den sydøstlige Deel findes noget Hede- og Moseland; Jordsmonnet er paa Geesten af let sandet og sandmuldet Beskaffenhed; Marsklandet er ret godt. Kjærherreds Gudskogsstrøm gennemløber Sognets nordlige Deel. En Deel af Marsken syd for det saakaldte Klægsbøldige, der gaaer fra Klægsbøl til Gade i Nybøl Sogn (Klægsbøl Kog) hører endnu til Generalvandløsningen. I Diget findes en Mellemluse, hvorigjennem Vandet gaaer ind i Gudskog.

I Sognet: den paa Grændsen af Geest og Marsk liggende omtrent $\frac{1}{2}$ Miil langstrakte By Klægsbøl med Kirke, Præstegaard, 2 Skoler, Brevsamlingssted, 2 Vindmøller og 7 Kroer (Kirkebyen er deelt i Sønder- og Nørre-Klægsbøl, af

hvilken sidste den nordlige Deel igjen kaldes Ryggenstad og Vodersbøl); Byen Bosbøl med Skole og 2 Kroer; enkelte Steder ere Kathale og Fly, samt den større Gaard, saakaldet Bondegods, Vraagaard med 140 Skattetønder; i Nørre-Klægsbøl ligge de adelige Gaarde Klægsbølgaard og Kjørherredgaard (Karharde). Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 adelige Gaarde, 1 større Bondegaard, 6 Heelgaarde, 7 3/4Gaarde, 8 1/2Gaarde, 9 1/4Gaarde og 15 endnu mindre Gaarde samt 71 Huse med Jord og 17 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 7 Gaarde og 14 Huse.

Indvaanere: 908. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Kjør Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); det danner Tønder Amts 7de og 8de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict.

Enkelte Steder høre under de til det 2det Angler adelige Godsdistrict hørende adelige Godser Klægsbøl og Kjørherred med Thingpligtighed under Kjør Herred, Skatterne indbetales til de resp. Godskasser.

Kirken eier en Capital paa 1661 Rd. foruden en aarlig Indtægt af 40 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1000 Rd. Kirkesproget er blandet.

Ifølge Statshaandbogen for 1862 have de adelige Godser **Klægsbøl** et Areal af 689 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, med Taxationsværdi 56,820 Rd. og 366 Indvaanere; **Kjørherred** af 817 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, med 71,180 Rd. og 228 Indvaanere.

Stamgaardenes Areal er ifølge I. Schröders Topographi resp. 58 og 63 Dagslet Land. Bøndergodset til Klægsbøl Gods er beliggende i efterfølgende Sogne i Tønder Amt: Klægsbøl, Brarup, Karlum, Læk, Enge, Stedesand og Lindholm samt i Bov Sogn i Flensborg Amt. Bøndergodset til Kjørherreds Gods er beliggende i efterfølgende Sogne i Tønder Amt: Klægsbøl, Brarup, Læk, Enge, Nybøl, Emmelsbøl og Lindholm samt i Bordelum Sogn i Bredsted Amt.

Kirken (St. Nicolai), opført af Muursteen, er ganske anseelig, har et afstumpet Taarn, opført 1619; fladt Loft; en Tilbygning blev 1832 nedrevet, og for at erstatte den derved tabte Plads, et Pulpitur indrettet; paa et Bræt sees Høiden af Vandfloderne 1532 og 1634 (i hvilken sidste 60 Mennesker omkom). Kirken har en smuk udskaaren Prædikestol og Altertavle med Billeder af Lidelseshistorien.

De adelige Godser Klægsbøl og Kjørherred have vistnok deres Oprindelse fra Herredsfoged i Kjør Herred Anders Sønnichsen, som 1450 af Hertug Adolf blev gjort til Frimand og 1452 af Christian I. erholdt Skjeld og Hjelm. Fra Sønnen af blev Navnet Andersen, senere von Andersen, arveligt i Familien. Klægsbøl gik allerede i det 17de Aarhundredes Begyndelse ud af Familiens Besiddelse. 1608

navnes Statholderen Geert Rantzau som Eier af Klixbøl, efter hans Død 1627 Sønnen Grev Christian Rantzau (død 1603), der gav det i Medgift til sin Datter, gift med Grev Frederik von Ahlefeldt til Langeland; 1681 blev Godset overdraget til Geheimeraad Thomas Balthasar von Jessen; derefter nævnes 1739 Bentzen, 1767 Petersen til Ladegaard, 1779 Rheder, 1784 Petersen, 1797 Sibbers, som købte Stamgaarden for 17,100 Mk., 1829 Müller, og den nuværende Besidder L. Brodersen.

Kjærherred (Karrharde) blev noget længere i Familien von Andersens Besiddelse; Andreas Andersen nævnes endnu 1626 som Eier. Senere fik Geheimeraad v. Jessen ogsaa dette Gods; derefter kom det til Digfoged Sibbers til Vraagaard, og da Hovedbygningen afbrændte, blev Godset ofte urigtig benævnet Vraagaard, idet det lange havde Besidder tilfælles med denne. Siden 1834 er Godset atter skilt fra Vraagaard, og en Hovedbygning er opført.

Familien Andersen uddøde 1665 med Jürgen v. Andersen til Uldsund i Nørre-Jylland. Klægsbøl solgtes 1852 for 19,200 Rd. og Kjærherred 1848 for 16,800 Rd. Da Besidderinden af sidstnævnte har indrettet Hovedbygningen til et Høkeri, som hun selv driver, formenes hun at maatte afgive det forvaltende Politi.

Ogsaa i Bosbøl var forhen efter J. N. Schmidt en stærkt befæstet Herregaard med hvælvede Sale og en Vindebro af Kobber, som tilhørte Familien v. d. Burg.

Enge Sogn omgivet af Stedesand, Læk, Nørre-Haksted, Breklum og Bjerrum Sogne. Kirken vestligt i Sognet, 3 1/4 Mile syd sydøst for Tønder og 2 1/2 Mile nord nordøst for Bredsted. Arealet, ca. 4194 Tdr. Land. er høitliggende paa Langbjergets sydlige, temmelig bratte Skraaning mod Søholmaa, det høieste Punkt i Langbjerget er Vexhøi (153 Fod), beliggende i den nordlige Deel af Sognet (Langbjerg kaldes Randselbjerg, hvor Veien fra Læk til Søholm skjærer det, hele Bjerget er lymbegroet med Egeskrup), paa enkelte Steder findes noget Hede, meest mod Øst, og langs Søholmaa, der danner Sydøst- og Sydgrænsen, findes gode Enge og Marskenge, den saakaldte Enge-Kog; Jordsmonnet er i den øvrige Deel af Sognet af let sandet og sandmuldet Beskaffenhed.

I Sognet: Byen Enge med Kirke, Præstegaard, Skole og 2 Kroer, Kirkebyen deles i Øster-Enge, Ved Kirken ("bei der Kirche") med enkelte Steder, der kaldes Blinge, og Vester-Enge; endvidere Byerne Agern, Perbøl, Sandet ("auf dem Sande") med Biskole og Kro, Skardebøl med Biskole og Kro, Hedehusene ("auf der Heide") med Biskole og Kro, Søholm med Biskole, Holtager med Biskole og Kro; Samlinger af Beboelser og enkeltliggende Steder ere Knorborg 4 Gaarde, Nørre-Søholm, Klaphage, Linnert-Kro, Klingbjerg, Steenbjerg Kro, Petersborg-Kro og Langbjerg-Vindmølle. Ialt i Sognet Præstegaarden, 8 1/2 Gaarde, 2 1/3 Gaarde, 57 1/4 Gaarde og 72 endnu mindre Gaarde samt 20 Huse med Jord og 37 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 9 Gaarde og 11 Huse

Indvaanere: 1121. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører for Størstedelen under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Tønder Amts 2det og 3die Lægd og udgjør med Stedesand et Sognefogeddistrict. Til de adelige Godser Fresenhavn, Lillehorn og Gaarde i Læk Sogn samt Klægsbøl og Kjærherred i Klægsbøl Sogn høre endeel i Sognet adspredt liggende Steder med Thingpligtighed til Kjær Herreds Ret, Skatterne indbetales til de resp. Godskasser; de høre til det 2det Angler adelige Godsdistricts 99de, 101ste, 103die, 106te og 108de Lægd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 625 Rd. Kirkesproget er tydsk.

Kirken er en simpel Bygning af Muursteen, uden afdeelt Chor, uden Hvælvinger, uden Taarn; Klokkehuus paa Kirkegaarden. Altertavlen med Fløie og Helgenbilleder er et ret vel udført Arbeide, den skal efter Sagnet være strandet paa Vestkysten og derefter erhvervet ved Kjøb.

Kirken i Enge var før Aaret 1359 kun et Capel, der var udgaaet fra Læk Sognekirke og kaldtes capella beatæ Catharinæ in Klintringenge; men da dette Capel efterhaanden havde faaet rundelige Indtægter, saa oprettede Bispen af Slesvig i det nævnte Aar Capellet til en Sognekirke (ecclesia) og ophævede Forbindelsen med Læk.

Sognet har Navn af de i den sydlige Deel langs Søholmaa værende Enge (jfr. Læk Sogn). Dersom det forholder sig som Heimreich angiver, at 1634 druknede der 50 Mennesker og mange Kreaturer i Enge, maa Byen vistnok i den Tid have ligget sydligere og nærmere ved Aæn.

I Sognet have været flere adelige Besiddelser, og Herrerne "auf der Heide" skulle stamme herfra og her have haft deres Gaard. Efter Skardebøl eller Schardebüll førte Generalkirkeinspecteur Jessen-Schardebüll Navn.

Stedesand Sogn omgivet af Risum, Lindholm, Læk, Enge, Bjerrum og Langhorn Sogne. Kirken østligt i Sognet, 3 Mile syd sydøst for Tønder og 1 3/4 Miil nord nordvest for Bredsted. Arealet, ca. 2153 Tdr. Land, hvori er indbefattet Gamle-Størteværk Kog og de saakaldte Hundebøl- og Vester-Snattebøl-Koge, bestaaer i den mindre østlige Deel af sandet og sandmuldet Geestland, der er Langbjergets vestlige Affald mod de flade og lavtliggende Marskkoge, der danne Sognets større vestlige Deel. Lækaa danner Sognets Nordvestgrændse, og Søholmaa Sydgrændsen; begge disse Vandløb ere forsynede med Sommerdiger.

I Sognet: Byerne Stedesand (i det danske Folkesprog siges Strøsand) med Kirke, Præstegaard, Skole, 1 Vindmølle og 4 Kroer, Vester-Snattebøl med Skole og Kro, Vrovei, Troldbøl med 2 Kroer. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 3/4Gaarde, 3 1/2Gaarde, 11 1/4Gaarde og 23 endnu mindre Gaarde samt 41 Huse med Jord og 22 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 3 Gaarde og 5 Huse.

Indvaanere: 580. Landbrug er Hovederhvervet. Ved Fiskeri og Baadfart i Søholmaa haves noget Erhverv.

Sognet hører for Størstedelen under Kjær Herreds Jurisdiction (Læk), Tønder Amtstuedistrict (Tønder), Tønder Huusfogeddistrict (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); det udgjør Tønder Amts 1ste Lægd.

Nogle Steder høre til det adelige Gods Klægsbøl i Klægsbøl Sogn med Thingpligtighed til Kjær Herred, Skatterne indbetales til Godskassen; de høre til det 2det Angler adelige Godsdistricts 102det og 103die Lægd. Gamle-Størteværkkog hører egentlig ikke til de octroierede Koge, men har nogle Privilegier; den staaer under en Inspecteur, der vælges af Hovedparticipanterne, men er thingpligtig til Bøking Herred, og udgjør Tønder Amts 54de Lægd. Ifølge Statshaandbogen for 1862 har Gl. Størteværkkog et Areal af 1643 Dagslet Land med 58 Indvaanere. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 500 Rd. Kildesproget er tydsk.

Kirken er en simpel Bygning af Muursteen, uden afdeelt Chor, uden Hvælvinger og uden Taarn; Klokkehuus paa Kirkegaarden.

Paa Kirkebyens Sted skal efter D. Atl. oprindelig kun have staaet et Huus kaldet Momenskrog; men efter flere Huses Opbyggelse fik Stedet Navnet Ocksleff, hvis vestligt liggende Kirke gik under i en Vandflod. Den nuværende Kirke, der ligger ved Byens Østside, blev bygget 1746. Øst for Byen sees ubetydelige Spor af en Skandse, som skal være opført af de Svenske.

Størteværkkogene have Navn af det plattyske "Størterværk", der var et Slags Vogne til Jordtransport, der i ældre Tid anvendtes ved Inddigning.

Viding Herred med det adelige Gods Toftum

omgives af Høier Herred, Nibe Amt, Tønder, Kjær og Bøking Herreder samt Vesterhavet.

Det omfatter Sognene Aventoft, Rodenæs, Nykirke, Klangsbøl, Horsbøl og Embsbøl. Viding Herred bestaaer med Undtagelse af en Geestaas i Aventoft Sogn alene af Marskland, af middelgod Beskaffenhed, uden Skov og Mose.

Den gamle Vidingherredskog angives til 9620 Dagslet, Brunsoddekog og Lille-Embsbølkog, der ogsaa ligge i Herredet, resp. til 669 og 448 Dagslet. Endvidere hører herhen 3822 Dagslet af Gudskog (Vidingherreds Gudskog).

Efter Folketællingen i 1860 var Indvaanernes Antal ca. 4000. I Herredet findes ingen fast Gaard- eller Boelsinddeling paa Grund af den i Marsken gjældende fuldstændige Udstykningsfrihed, hvorfor man til Grund for en Bestemmelse af Eiendommenes Antal og Størrelse har lagt et Uddrag af de i det slesvigske Ministeriums Brandforsikringsvæsens Bureau værende Brandassuranceprotocoller, ifølge hvilket der i Aaret 1858 fandtes i Herredet 3

Jordbrug større end en Heelgaard, 6 Præstegaarde, 33 Heelgaarde, 16 3/4Gaarde, 15 1/2Gaarde, 37 1/4Gaarde og 61 endnu mindre Gaarde, samt 264 Huse med Jord og 355 Huse uden Jord; da imidlertid Bygningerne i Marsken ikke altid staae i Forhold til Jorderne, der ved den frie Udstykningsret hyppig ere Gjenstand for Kjøb og Salg, kan den anførte Angivelse kun ansees for paalidelig med Hensyn til Eiendommenes Antal, hvorimod Eiendommenes Størrelse, paa Grund af de anførte Forhold, er meget variabel.

Til Værn mod Vesterhavets Oversvømmelse er Herredet forsynet med et meget stærkt Havdige, udenfor hvilket der i hele Herredets Længde har dannet sig en ikke ubetydelig Strimmel Forland. Det i Herredet beliggende og under sammes Jurisdiction henlagte adelige Gods Toftum hører til det 2det Angler adelige Godsdistrict.

I det 13de Aarhundrede bestod Viding Herred, dengang kaldet Horsbøl Herred, af en større og flere mindre Øer. Af den større Ø, der naaede langt over mod Sild, er omtrent en Trediedeel med Sognene Rentoft, Vippenbøl og tildeels Nikkelsbøl i Aarenes Løb bortrevet af Havet, og det uagtet Øen efter en gammel Beretning allerede 1436 fik et Sødige "den gyldne Ring om Viding Herred" som Spaakvinden Hertje havde forudsagt.

De mindre Øer, der vare beliggende mellem den større Ø og Fastlandet, kunne endnu paavises i Aventoft Sogn og blandt Halligerne i Gudskogen. Det var denne Kogs Inddæmning i Aarene 1562 - 66, der frembragte en Forbindelse mellem Fastlandet og Øerne; 1592 indvandttes Embsbølkog. 1618 Brunsoddekog,

Geheimeconferentsraadinde M. H. v. Holstein født Ahlefeldt skjænkede ved Testamente af 25de August 1788 8000 Rd til fattige Enker og forældreløse Børn i Herredet; de fordeles forholdsviis paa Sognene.

Aventoft Sogn er omgivet af Nykirke, Rodenæs, Høier, Møgeltønder og Udbjerg Sogne. Kirken østligt i Sognet, 3/4 Miil sydvest for Tønder. Arealet ca. 1500 Tdr. Land. Sognet bestaaer mod Øst af en sandet Geestaas, der mod Vidaaen og Aventoft-Sø taber sig i side Enge, mod Vest af middelmaadigt Marskland; endeel af den lille Brunsoddekog hører hertil.

Sognet er næsten ganske omflydt af Vand, og Grændserne dannes mod Nord af Vidaaen, mod Øst af Treherreds-Gudskogsstrøm og mod Syd af Aventoft-Sø med dens Afløb til Vidaaen. Om Vinteren er den største Deel af Sognet oversvømmet, hvilket ogsaa kan være Tilfældet om Sommeren, naar vedholdende Vestenvinde have forhindret Vidaaens Vandmasse i at flyde ud i Vesterhavet.

I Sognet: Byerne Aventoft med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Hungerborg, Rosenkrands med Skole og Kro; endvidere følgende Samlinger af Beboelser og enkelte Steder: Fiskerhuse med Vindmølle, den større Gaard Freemark, Ringsværre, Broderskog, Merlingmark, Nymark-Kro, Oxholm, Døtgebøl, Teglmark Teglværk. Ialt i Sognet Præstegaarden, 1 større Gaard, 20 Eiendomme, der kunne regnes blandt Gaarde, og 105 Huse.

Indvaanere: 606, hvori indbefattes de Beboere af den octroierede Rudbølkog, der i kirkelig Henseende høre til Sognet. De mange Huusmandsfamilier ernære sig ved Dagleie, Fiskeri og Baadfart, saa at Landbruget ikke kan siges at være Hovederhvervet i Sognet. Afsætningen af Rør er ikke ubetydelig. I Sognet findes et større Teglværk, Teglmark.

Sognet hører under Viding Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Landskriveri (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); det danner Amtets 50de og 51de Lægd. Som foranført høre endeel Beboere af Rudbøl Kog i kirkelig Henseende til Sognet. Kirken eier 18 Dagslet Land, samt Capitaler til et Beløb af 1278 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1000 Rd. Kirkesproget er blandet.

Kirken, uden Taarn og Hvælvinger, er bygget af Muursteen. Altertavlen har ret smukt Billedskjærerarbeide.

Et Epitaphium med et godt Maleri forestillende den sidste Landfoged i Vidingherred I. Preuss (død 1679) samt hans Hustru.

Aventoft Sogn var forhen en Ø, men er nu ved Digerne gjort landfast. I Nærheden af Byen Aventoft laae forhen (endnu 1686) den hertugelige Avlsgaard Fogedbøl, Sædet for Landfogden i Viding Herred, fra hvilken Gaard Domainejorderne af samme Navn i Gudskog hidrøre.

Rodenæs Sogn er omgivet af Aventoft, Nykirke og Klangsøl Sogne, Frederikskog samt Vesterhavet. Kirken midt i Sognet, 1 1/2 Miil sydvest. for Tønder. Arealet ca. 2500 Tdr. Land, bestaaer af den nordlige Deel af Vidingherredskog og den vestlige Deel af den lille Brunsoddekog. Jordbunden er middelmaadig Marskland. Det gamle Vidingherreds Nørredige adskiller Sognet fra den octroierede Kog Frederikskog.

I Sognet ingen egentlige Byer, men endeel Samlinger af Beboelser og enkeltliggende Steder, der enten ligge paa opkastede Værfter eller paa Digerne: de vigtigste ere: Rodenæs Kirke og Skole, Gammelby med Præstegaard, Nyby med Kro og Rodenæs Vindmølle, Trespring, Dam, Kixbøl, Ophusum med Skole, herfra Overfart til Morsum paa Sild, Rikkelsbøl, Borg, Lieleben, Mettenværre. Markhuse, Nørredige med Skole, Snedige. Ialt i Sognet Præstegaarden, 27 Eiendomme, der kunne regnes til Gaarde, og ca. 100 Huse.

Indvaanere: 596, hvori er indbefattet de Beboere af de octroierede Koge Rudbøl Kog og Frederiks Kog, der i kirkelig Henseende høre til Sognet.

Landbrug er Hovederhvervet. I Sognet er et Teglværk, der aarlig producerer ca. 3-400,000 Stkr. Muursteen.

Sognet hører under Viding Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Landskriveri (Nybøl), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 44de, 45de og 46de Lægd.

Som foranført høre endeel Indvaanere af Rudbøl Kog og Frederiks Kog i kirkelig Henseende her til Sognet. Kirken har en aarlig Indtægt af 120 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter. kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 600 Rd. Kildesproget er tydsk.

Kirken, uden Taarn og Hvælvinger, er opført af Muursteen.

Mikkelsbøl var tidligere en Sogneby. Kirken og 5 Møller bleve ødelagte ved Vandfloden den 1ste Decbr. 1615. Døbefonten fra den undergaaede Kirke er nu i Rodenæs Kirke. Ophusum og Krumhusum hørte til dette Sogn.

Nykirke Sogn omgivet af Embsbøl, Horsbøl, Klangsbøl, Rodenæs, Aventoft og Humtrup Sogne samt mod Syd af den i Gudskogen liggende Bondesgaarde-Kalebøl-Sø. Kirken omtrent midt i Sognet, 1 1/2 Miil sydvest for Tønder. Arealet, ca. 6000 Tdr. Land, bestaaer mod Vest af endeel af Vidingherredskog, mod Nord af noget af Brunsoddekog og mod Øst af en Deel af den vandrige Gudskog (om denne see foran S. 131), hvori mod Nord Aventoft-Sø, der ved flere mindre Vandpartier og Strømme staaer i Forbindelse med den i den sydlige Deel af Sognet liggende store Sø, hvis vestlige Deel kaldes Bondesgaarde-Sø, og hvis østlige Deel kaldes Kalebøl-Sø; endeel Øer eller Halliger ere her beliggende, af hvilke de vigtigste ere: Hatterbøllhallig, Storehallig, Fuglehallig, Sandet og Kopshallig. Jordbunden er middelmaadig Marskland. Det gamle Vidingherreds Østerdige adskiller Vidingherredskog fra Gudskogen; paa dette Dige er Landeveien gennem Viding Herred.

I Sognet ingen egentlige Byer, men endeel Samlinger af Beboelser og enkeltliggende Steder, der enten ere opførte paa opkastede Værfter eller ligge paa Digerne; de vigtigste ere: Nykirke med Kirke, Præstegaard og Skole, Nørre-Hesbøl med Biskole, Sønder-Hesbøl med Kro, Hattersbøllhallig med Biskole, Væver, Vævertoft, Dambøl, Siel, Osthusum, Hyltoft, Store-Hallig, Jacobsværre, Bondesgaarde, Damhusum, Fegetasch med Vindmølle og Kro, hvori Viding-Herreds Thingstue, Sønderdige, Nordostdige, Østerdige, Store-Feddersbøl er en større Marskgaard, Lille-Feddersbøl, Schreibersort, Nydam, en stor Gaard. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 større Marskgaarde, 37 Eiendomme, der kunne regnes til Gaarde, og 143 Huse.

Indvaanere: 964. Landbrug er Hovederhvervet. Fra Gudskogen afsættes en meget betydelig Mængde Rør, der her paa Egnen kaldes Istag, og navnlig benyttes til at tække Hustagene.

Sognet hører under Viding Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Landskriveri (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 47de, 48de og 49de Lægd. Kirken har nogle mindre Indtægter til et Beløb af 100 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1400 Rd. Kirke-sproget er tydsk.

Kirken, opført af Muursteen, har tvende Hvælvinger, forøvrigt med fladt Loft. Alertavlen er stor og af godt Træsniarbejde; ogsaa Prædikestolen har smukt Arbejde af samme Slags. Tidligere havde Kirken et lille Spiir, men det er forlængst nedtaget, og i dets Sted opsat et Klokkehuus paa Kirkegaarden.

Nykirke Sogn forekommer, uagtet Navnet tyder paa Nyhed, dog allerede 1314, da Kong Erik Menved befalede en Dæmning lagt fra Gaarden Segelsbøl til en ubekjendt Gaard "Sirlessen" og Thinget saavelsom "Nykerby" Marked herefter holdt paa dette Dige.

Den nuværende Kirke er bygget 1566 i Gudskogen paa et Sted, hvor der tidligere stod et Fængsel, tæt ved Diget; forhen har den formodentlig staaet noget vestligere, hvor et Huus endnu kaldes "Capellet".

Klangsbøl Sogn omgivet af Nodenæs, Nykirke og Horsbøl Sogne samt Vesterhavet. Kirken vestligt i Sognet, 2 Mile sydvest for Tønder. Arealet, ca. 1800 Tdr. Land, bestaaer af fladt Marskland af temmelig mager Beskaffenhed.

I Sognet ingen egentlige Byer, men endeel Samlinger af Beboelser, der ligge paa opkastede Værfter, nemlig: Vester-Klangsbøl med Kirke, Præstegaard og Skole, herfra er Overfart (2 Mile) til Morsum paa Sild, Øster-Klangsbøl med Kro, Borg, Nordhjørne, Sønderhjørne, Visk med Vindmølle, Vombøl med Bombølgaard. Ialt i Sognet Præstegaarden, 14 Eiendomme, der kunne regnes blandt Gaarde, og 37 Huse.

Indvaanere: 288. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Viding Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Landskriveri (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 42de og 43de Lægd. Kirken eier Capitaler til et Beløb af 1234 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning, anslaaes til 800 Rd. Kirkesproget er tydsk.

Kirken, af Muursteen, er hvælvet; den har intet Taarn; Klokkehuus paa Kirkegaarden.

I flere Skrifter fortælles, at en hollandsk Admiral Claes de Bombell skal stamme fra Bombøl. (See Staatsb. Mag. IV. S. 250, N. Staatsb. Mag. II. S. 620) Det synes dog, at denne Fortælling trænger til nærmere Begrundelse.

Horsbøl Sogn omgivet af Klangsbøl, Nykirke og Embsbøl Sogne samt Vesterhavet. Kirken vestligt i Sognet, tæt ved Havdiget, 2 1/2 Mile sydvest for

Tønder. Arealet, ca. 2325 Tdr. Land, bestaaer af fladt Marskland af middelmaadig Godhed.

I Sognet ingen egentlige Byer, men endeel Samlinger af Beboelser, der ligge paa Værfter, nemlig Gammel-Horsbøl med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Ny-Horsbøl, Toftende, Olfhusum, Vange med Vindmølle, Klægende, Didersbøl med Biskole, Gaarde, Benninghusum, Honverthusum, Sønder-Feddersbøl og Mark. Ialt i Sognet Præstegaarden, 29 Eiendomme, der kunne regnes blandt Gaarde, og 71 Huse.

Indvaanere: 506. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Viding Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Landskriveri (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Amtets 40de og 41de Lægd. Kirken eier Capitaler til et Beløb af 2082 Rd. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 900 Rd. Kirkesproget er tydsk.

Kirken, af Muursteen, er en gammel Bygning, der gaaer tilbage til Rundbueperioden, med et i forrige Aarhundrede opført Taarn. Mærkværdig gammel Altertavle (om denne see Schlesw.-Holst. Anzeigen 1792, Falcks Samlinger III., S. 9 ff.) I Kirken findes Herredsskrinet med mange gamle Dokumenter vedkommende Herredet.

Horsbøl kaldtes tidligere Horsæby; efter denne By havde Herredet sit ældre Navn.

Embsbøl (Emmelsbøl) Sogn omgivet af Horsbøl og Nykirke Sogne, af Bondesgaarde-Sø, Nybøl Sogn, de octroierede Koge Ny- og Gamle- Christian-Albrechtskog og Mariekog samt Vesterhavet. Kirken vestligt i Sognet, 1 1/2 Miil sydvest for Tønder og 3 3/4 Mile nordvest for Bredsted. Arealet, ca. 4698 Tdr. Land, bestaaer mod Vest af endeel af Vidingherredskog og Lille-Embsbølkog, mod Øst af endeel af Gudskog; Jordbunden er vel Marsk, men kun af middelmaadig Godhed. Gudskogens sydlige Afløb gaaer gennem Sognet og føres gennem Diget ved Sydvesthjørne ud i Vesterhavet ved en i de senere Aar med stor Bekostning ombygget tredobbelt Sluse, med Tømmerværk af de sværeste Dimensioner.

I Sognet ingen egentlige Byer, men endeel Samlinger af Beboelser, der enten ligge paa Værfter eller paa Mellemdigerne, hvorefter de da føre Navn. De betydeligste af disse Samlinger af Beboelser ere: Embsbøl med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Rosbøl, Vrevelsbøl, Saitje, Ebøl, Katshjørne med Skole, Toftum med Biskole og det adelige Gods Toftum, Hoddebøldige med Biskole og Kro, Mølledige med Vindmølle, Brænderi og Bryggeri, Middeldige, Gudskogsdige med Kro, Østerdige, Sønderdige, Hemmersværft med Toldoppebørselscontrolleurbolig, Sydvesthjørne, hvorved en lille Havn og Ladeplads med Kro. Ialt i Sognet Præstegaarden, 1 adelig Gaard, 34 Eiendomme, der kunne regnes blandt Gaarde, og 143 Huse.

Indvaanere: 1113, hvori er indbefattet nogle af Beboerne i de octroierede Koge Ny- og Gamle- Christian-Albrechtskog samt Beboerne af Lenshallig i Interessent-Gudskogen og Vestermøllehuus Kro i den kongelige Gudskog, der i kirkelig Henseende høre hertil Sognet. Landbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Viding Herreds Jurisdiction (Tønder), Tønder Landskriveri (Tønder), Nybøl Physicatdistrict (Nybøl); danner Tønder Amts 37te, 38te og 39te Lægd.

Nogle adspredt liggende Fenner i Gudskogen høre til det adelige Gods Kjærherred i Klægsbøl Sogn med Thingpligtighed til Kjær Herred og Skatters Indbetaling til Godset; det hører til det 2det Angler adelige Godsdistricts 106te Lægd.

Som foranført høre i kirkelig Henseende nogle af Beboerne i Christian-Albrechts Kog her til Sognet; det samme er Tilfældet med Beboerne af Lenshallig og af Vestermøllehuus Kro. Kirken eier nogle mindre Capitaler til et Beløb af 1120 Rd., men maa forøvrigt vedligeholdes af Sognet. Præstekaldet er et Valgkald. Kaldets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning anslaaes til 1100 Rd. Kirkesproget er tydsk.

Vareindførselen til Sydvesthjørne Toldcontrolsted har i de sidste Aar indskrænket sig til endeel svensk og norsk Trælast samt Steenkul, hvilket har været toldberigtiget andetsteds. Af Kornvarer og Frøsorter har Udførselen til Udlandet i 1861 udgjort 13,329 Tdr., i 1860 6728 Tdr., i 1859 17,065 Tdr. Skibsfarten har i indenrigsk Fart i 1861 været: i indenrigsk Fart indgaaet 53 Fartøier af 482 Clstr., udgaaet 61 Fartøier af 429 Clstr.; i udenrigsk Fart indgaaet 6 Fartøier af 93 Clstr., udgaaet 15 Fartøier af 313 Clstr.

Ifølge Statshaandbogen af 1862 havde det til 2det Angler adelige Godsdistrict hørende, tildeels udparcellerede, adelige Gods Toftum 20 Indvaanere og en Taxationsværdi af 26,700 Rd. Godsdistrictets 111te Lægd.

Kirken, opført 1768, er ret rummelig, har et Taarn paa Taget mod Vest og et mindre mod Øst. Loft af Brædder. Altertavle med Maleri og Træsniarbeide, uden Kunstværd.

Embsbøl kaldes i D. Atl. Emmelsbøl. Den gamle Kirke, der laae noget vestligere end den nuværende, blev nedbrudt formedelst Brøstfældighed 1768.

Toftum Gods stammer fra en Herredsfoged Frødsen, der skal være bleven adlet for Troskab mod Kongen ved Aar 1600. Det tilhørte 1781, da D. Atl. udkom, Peter Lewsen, som havde arvet det efter sin Fader, og eies nu af Familien Momsen.

Kilde:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig ved J. P. Trap.
Kjøbenhavn.

I Commission Hos Boghandler G. E. C. Gad, Berlingske Bogtrykkeri ved L. N.
Kalckar. 1864.

Udgivet i affotograferet udgave 1975 af Selskabet for udgivelse af kilder til
Danmarks historie, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Side 143 – 178